

жан? Каяа? Чүү?

— ДҮҮН —
ЧАА МАШИНА
ДҮЛГҮҮРЛЕРИН
АЛГАН

ываның Баштыңы Шолбан
-роол «Чаагайжыдылга» муни-
ципалды унитарлыг бүдүрүлгениң
бүткүч бөлүмүнүн башчыларына тускайыттын
автомашиналарныкы – «Газель»
маркалыг автоэвакуатор, МАЗ
бүдүрүс машина, КАМАЗ вакуум-
цистернаның дүлгүрлерин
саткан. Найысылалдың херег-
леринге тускай техниканы
миллион рубль-биле саткан.
Тизини биле ол угланышкын-
о чылын 14 миллион рубль
үнгөн. Ынчангаш ам-даа 4,5
рубль-биле Кызыл кожуунуң
унал ачы-дуза комплекзиниң
уизацияларының хереглелде-
е 3 тускай техниканы садар.
Ам-даа 1,5 миллион рубль-
биле кожуун боду 1,9 млн.
рубль кириштирет.

- БӨГҮН

МАЛ ЧЕМИ
БЕЛЕТКЭЭР
КАМПАНИЯ
АМЧЫЛАП ТУРАР

ывада мал чеми белеткээр
ания уламчылап турар. Көдээ
агый яамызының бо хүнде
адыглары-биле алырга, нии-
биле республикада 1244 тон-
на чеди белеткеттинген. Ол
(үнүн 280 тонназын тараачын
мер ажил-агыйлар) кылган.
ның Чазаа июль 10-дан сен-
30-ге чедир мал чеми бе-
ээр талазы-биле республика
эйн чарлаан.

- ДААРТА

СЕНТЯБРЬ 9-та
ООРАЙ ХҮНҮН
ДЕМДЕГЛЭЭР

ны 22-де Кызыл хоорайның
лекчилер хуралының 43-кү
еглиг сессиязынга депу
«ТР-нің Кызыл хоорай
ай округунун девискээ
Байырлалдар болгаш
жаалдыг хемчеглер ду
да дүрүмге эдилгелерни
аш. Кызыл хоорайның Хоо
үнүн сентябрьның ийиги
тазында байырлаар де
лааннар. Бо чылын сен
9-та кызылчылар төрзэн
ылалының хүнүн демдег
ер.
ткен чылын Хоорай хүнүн
еглээринге сайгарлыкчы
компания «Теле-2»), хөй-
каттыжыышкыннары, улуг
үлгө черлери (Тывазнерго,
«Тыва», Национал театр)
луг-хуузун кириген.

Окаанчык Донгак аттыг мөөрей

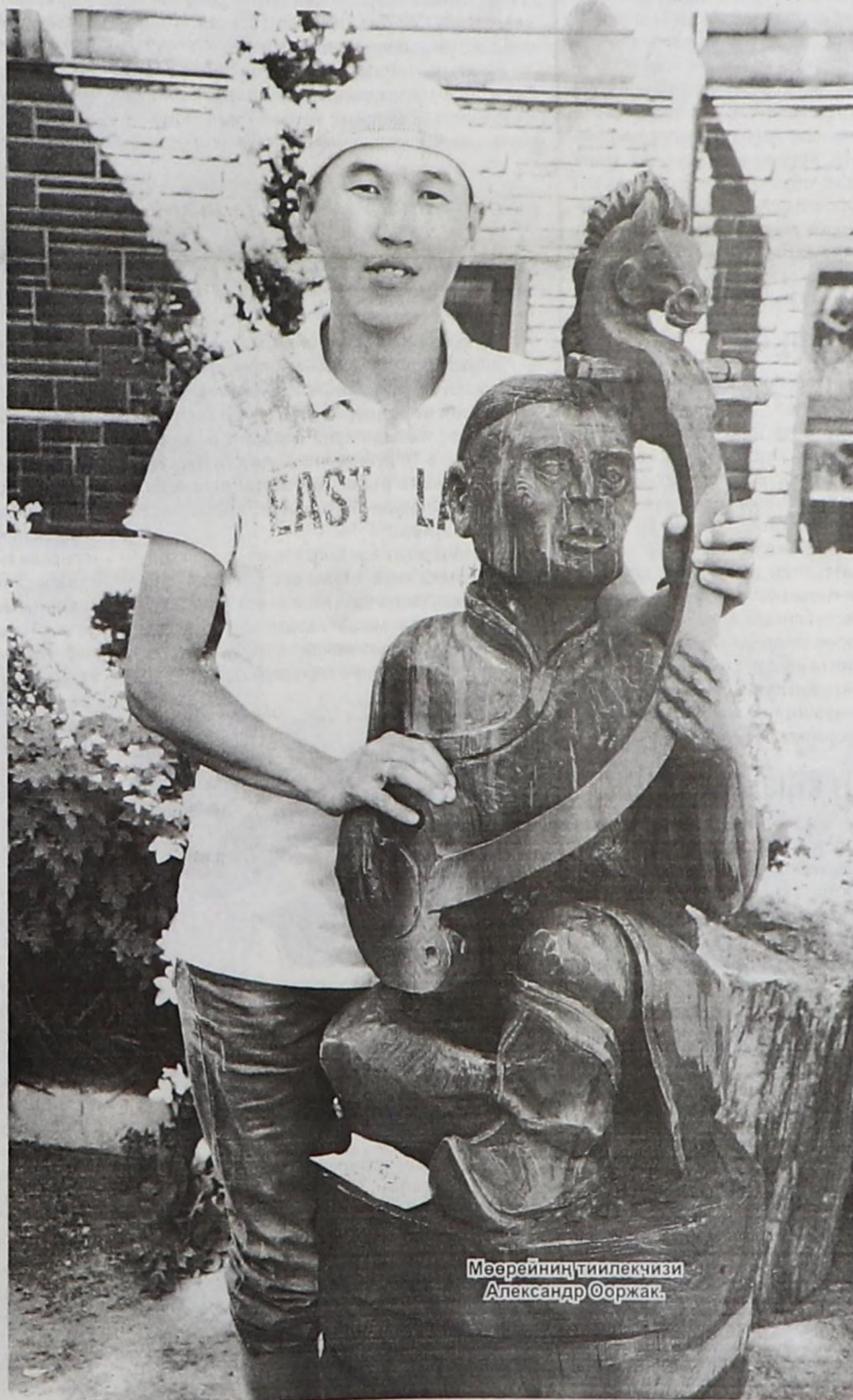
САЛГАЛДАРЫ УЛАМЧЫЛААН

Тыва чоннуң аразынга шаандан тура ус-шевер кижилер турган. Олар тыва өгнүң ыяжындан эгелээш, ооң иштинге салыр эт-севин: тыва угулза-хээлиг аптараларны, ыяш оруннарны, үлгүүргелерни, ширээлерни, чаш уруг кавайын, шууруун, доскаар, согааш-бала; хөгжүм херекселдери: игил, бызаанчы, хомус; ойнаар херекселдер: хөл-шыдыраа, буга-шыдыраа, панчык дээш шуптузун хол-биле кылып ап чорааннар.

Ындыг ус-шевер кижилерниң бирээзинге ыяштан болгаш чонар-даштан ус-шевер ажилдар кылыр, тыва национал хөгжүм

херекселдеринин мастери, чу-
рукчу, хөгжүмчү, тыва улустун
аас чогаалынын чыыкчызы
Окаанчык Донгак хамааржыр.
Ооң ыяштан болгаш чонар-
даштан кылган ажылдары чүгө
Тываның эвес, а Россиянын
улуг-улуг музейлеринде кага-
латтынны чыдар

Чоокта чаа июль 14-22 хуннеринде ат-сураглыг

**Мөөрейниң тиилекчиси
Александр Ооржак.**

мастерниң ажы-төлү, чоок кижилери, дөргүл-төрөлдери сүмөлөшкөш, Тыва Республиканың Культура яамызының деткимчези-биле ыяштан чазап кылган ажилдарның Окаанчык Донгак аттыг бирги республика мөөрейин Тыва үндезин культу-ра төвүнге эрттирген.

Мөөреиниң кол сорулгасы
ыяштан ус-шевер ажилдар
чазаар салым-чаянныг аныяк
оолдарны деткири. Аңаа Бай-
Тайга, Эрзин болгаш Кызыл
хоорайдан 11 киж и киришкен.

Тыва үндезин культура төвүнүн хериминиң иштинге ус-шевер оолдар мөөрейниң негелделерин езугаар хөөмейге, тоолчургу болгаш төөгүлүг маадырларга, тыва чоннун азырал малдарынга, Тываның Кызыл дептеринде кирген ховар аң, куштарга хамаарыштыр аялдарны тос хонуктуң дургузунда чазап кылгаш, мөөрейниң жюри кежигүннеринге делгеп көргүскен. Оларның аразында төөгүлүг өгбевис Саны-Шириниң овор-хевириң сиилбээн «Саны-Мөге», тоолчу Чанчы-Хөөнүн овор-хевириң сагындырар «Тоолчу», «Күчүтөн мөге», «Үш мечи», «Алдын кушкаш»; тыва чоннун амыдыралындан «Хойлуг кижжи каас», «Эгил эжим, эгил»; хөөмейге тураскааткан «Хөгжүмчү»; Алдан-Маадырларның демиселин көргүскен «Демисел»; камгалап аң, куштарга хамаарыштыр «Бүргүттүн сүр күжү», «Ирбиш – харлыг сыннарның ээзи» деп аялдарны жюри кежигүннеринге болгаш хөй саныйг көрүкчүлөргө үнөлөп көөрү-биле делгээн.

Мөөрейниң эң шиитпирлиг сөөлгү хүнүнде Улуг-Хем ко- жуундан Окаанчык Донгактың уруглары Лидия Хирлий-оолов- на, Анай Түлүшовна Донгактар, Мария Монгушовна Дамчай, Амир Донгакович Орус-оол бол- гаш өскө-даа дөргүл-төрөлдери, чоок кижилери Улуг-Хем кожуун

(Уланчызы 3-кү арында). ➡

Хүннүн медээлери

ХӨЛЧЕ САМОЛЕТ ДҮШКЕН

Июль 23-түн хүнүндө Иркутск областа Хайыраканнның хөлчө дүшкөн Л-4 амфибия-самолеттун кемдээн кижилерин Кызылдың республика эмнелгезинде эккелген.

Самолетка үш кижичораан. Бир кижичере бейдалда чыдар, өске ийизиниң байдалы чүгээр. Когараан улус шупту Красноярск крайның чурттакчылары. Болган таварылганың чылдаганын тодарадып турар.

«ХООРАЙ БАЙДАЛЫ»
ШУУЛГАНГА КИРЖИР

Михаил Менем сайыт баштаан Россияның тудуг яамызының төлээлери «Чаңгыс демниг Россия» партияның «Хоорай байдалы» шуулганыга киржир. Россия Федерациязының Чазак Даргазы Дмитрий Медведев киржир хемчег бо хүн Краснодар хоорайда эртип турар.

Хемчегниң үезинде чурттуң регионнарының төлээлери, эксперттер, депутаттар хоорайның

таарымчалыг байдалын хевирлеп тургузарының төлөвилелин күүседирин сайгарып чугаалажыр. Төлөвилелдин эң-не кол, чугула угланышкыннарының аайы-биле айтырыглар чугаалажыр дөрт аңгы шөлчүгөшкө чарар: бажың чанының амгы шагның таарымчалыг девискээрлерин тургузары, хөй-ниитиниң делгемнерин сайзырадыры, биче хоорайларны чаагайжыдары болгаш хоорай байдалының шынарының ниити айтырыглары.

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫНЫҢ
СТИПЕНДИЯЗЫ ДЭЭШ

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун стипендиязын тыпсыр талазы-биле конкурс уламчылап турар. Ук конкурска документилерни октябрь 30-ге чедир хүлээп алыр.

Тываның Баштыңының стипендиязын республиканың ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң хүндүскү салбырында өөренип турар 2016-2017 өөредилге чылында тергип эки

өөредилгелиг база эртем-шинчилел ажилдарына чедишкыннерлиг студентилерге тыпсыр.

Конкурстун негелдезинде Тываның социал-экономиктиг чидиг айтырыгларын өөрениринче болгаш шиитпирлээринче угланган ажилдарны (курс ажилдарын) киирер. Кордакчыларның хөй кезин өске объектилерни шинчилээн курс ажилдарын эккел турар. Конкурсче киирер документилерниң даңзызын ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының сайты-зындан көрүп апарар.

«СОЦИАЛ АТЕЛЬЕ»

Республикада «Тываның буянның чүректери» аныктар шимчээшкынниң идепкейжиси Юлия Самбуу «Социал ателье» социал төлөвилелди боттандыраарына Россияның аныктарындан 200 муң рубль хемчээлдиг грантыны алган. Төлөвилелдин кол сорулганы – кадык кызыгаарлаттыг байдалдыг кижилерни өөредир болгаш оларга ажилдаар олуттарны бээр. Өөредилге курстарының үргүлчүлээшкени бир ай болур. Программа езу-

гаар курстарга кожаалаңнар-биле угулзалай даарарына, фриволите база идик-хептиң үлегер-хевирин тургузарына өөредир. Төлөвилелди боттандыраары-биле, ол Кызыл хоорайда тускай орансаваны хөлөзилеп алган. Тыва Республиканың Кадык кызыгаарлаттыг байдалдыг кижилер ниитилелиниң деткимчезин алган. Республикада аңаа дөмейлешкек төлөвилелдер чок, ынчангаш бүгү чуртта инвалид кижилерниң нарын айтырыгларына хөй-ниитиниң кичээлгейин хаара тудар боор дээрзинге бүзүрээр мен.

«ЧЕЧЕКТЕЛГЕН КЫЗЫЛ»

Республиканың найысылалын чаагайжыдар болгаш ногаанчыдар талазы-биле «Чечектелген Кызыл» хоорай иштинде мөөрейге чагыгларны июль 24-ке чедир хүлээр. Оң тургузукчулары – Кызылдың Төлээлекчилер хуралы болгаш хоорай чагыргазы.

Мөөрей 16 номинациялыг: «Хууда секторнуң эң ки кудумчузу (кудумчунуң чарты)», «Эң ки ниити чуртталга бажың», «Хөй квартиралыг бажыңның эң ки чаагайжыттыг өрегежи», «Эң ки бажың» — хууда бажыңнар аразында үлегерлиг бажың», хөй квартиралыг бажыңнар аразына «Үлегерлиг подъезд», «Эң ки балкон», «Эң ки чечек тараан чер, клумба», «Күрүнениң муниципалдыг албан чериниң эң ки чаагайжыттыг девискээри», «Школа назыны четпээн уругларның өөредилге чериниң

эң ки чаагайжыттыг девискээри», «Школаларның эң ки чаагайжыттыг девискээри», «Хоорайның ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң эң ки чаагайжыттыг девискээри», «Хууда бүдүрүлгелер, организацияларның эң ки чаагайжыттыг девискээри», «Хөй-ниитиниң чечкенилге черлериниң эң ки чаагайжыттыг девискээри», «Эң ки чаагайжыттыг садыг девискээри».

Бо хүнде 43 чагыгы киирген. Мөөрейниң шаңналын ийи катап өстүрген дээрзин демдеглээр чугула. Ынчангаш организакчылар кызылчыларны болгаш найысылалдың бүдүрүлгелерин мөөрейге идепкейлиг кижиринче кыйгырып турар. Июль 25-тен август 10-га чедир мөөрейниң комиссия кежигүннери киржикчилерниң участоктарын эргий кезири.

Тува-онлайн.

Чазак Даргазының ажил-херээ

ЭКИ ҮНӨЛӨЛДИ АЛГАН

Партияның Дээди чөвүлелиниң даргазы Борис Грызлов «Чаңгыс демниг Россия» партияның Дээди чөвүлелиниң кежигүнү, Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолга төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр байыр чедирип тура, Республиканың социал адырны сайзырадырына оң кирип турар үлүг-хуузу демдеглээн.

«Эргим Шолбан Валерьевич! Төрүттүнгөн хүнүң таварыштыр Силерге сеткилимниң ханызындан байыр чедирип тур мен! Он чыл ажыг Тыва Республиканы удуртуп тур силер. Ол үе дургузунда Силерниң эгелээшкыннер-биле республикага көдээ ажыл-агыйны сайзырадыр талазы-биле эң-не улуг хемчээлдиг төлөвилелдер күүсеттинип, түңнелдерин көргүскөн, чаа-чаа ажилчын олуттар тургустунган. Ол арга-дуржулга Россияның өске-даа регионнарына хереглелтиг болур.

Республиканың социал адырын сайзырадырына кирип турар үлүүңер демдеглээн. Силерниң удуртуп турар үеңерде тыва аныктар дээди өөредилгени алыр немелде аргаларны алган. Чурттакчы чонну кадык камгалал ачы-дузаны-биле хандыраарының көргүзүглерин экижээн.

Бистиң ниитилелдин – өг-бүлениң үндөшүнүн доктаамал деткип турар-дыр силер. Тыва Республикада анык болгаш хөй ажы-төлдүг өг-бүлелер республиканың эрге-чагыргазының деткимчезин болганчок апар турар.

Эрткен чылдың сентябрьда болган Тыва Республиканың Баштыңының соңгулдаларына Силерниң чаа-чаа эгелээшкын, төлөвилелдериниң чоннуң деткип турарын

херечилеп турар бүзүрелдиг түңнелди алдыңар.

Силерге быжыг кадыкшылды, бүзгелеп чоруур херектериңерге, чаа-чаа бодалдарны боттандырып күүседиринге таамал чедишкыннерни күзеп тур мен, байыр чедиришкенинде бижиттинген.

Чечен Республиканың Баштыңы Ракадыров:

– Эргим өнүктөр! Эргим акым, Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолга төрүттүнгөн хүнүн таварыштыр чүрө ханызындан байыр чедирип тур мен. Шолбан Валерьевич-биле шагда-ла таныжар, биле улус бис. Ол бодунуң республиказының зыралына база регионнар аразының ажилдажылгазына бүгү күжүн берип төмөргөн-угаанныг политик, езулуг профессионал кылдыр ону аажок үнөлээр мен. Ол социал-экономиктиг хөгжүлдениң болгаш вестиялар кириштирериниң нарын тырыгларын чедимчелиг шиитпирлеп политиктерниң санына хамааржыр. Эң-не чүүл – Шолбан Валерьевич Тываның чурттон чонунуң сеткип-хөөнүн билип шыдаар, эч чыгырга биле ниитилелдин аразында чүгү деткип билер. Бистиң чонувустун бол республикаларывыстың ниити чүүлдерин – кайгамчыктыг бойдузус, бот-тускай культуравыс, езу-чаңчыларга шынчы чүүлүг өгбелеривисти ханы хүндүлээр. Шолбан Кара-оолга каң дег кадыкшылды, чедишкынни, аас-кежикти, тыва чоннуң болгаш Россия чаагай чоруу дээш ажил-ижинге төнчү чок эргияны күзеп тур мен.

Республика хүнү, Наадым-2017 байырлалдарына уткушту

ХОЙ ЭЪДИНДЕН АЪШ-ЧЕМ ФЕСТИВАЛЬ

Республика хүнү биле малчыннарның чаңчыл болган Наадым байырлалдарында көшкүн чоннарның эр кижилериниң үш адаан-мөөрейлери – аът чарыжы, мөгө хүрежи, ча-биле кара адарындан аңгыда, август 14-16 хүннеринде, үш хүн дургузунда Кызылга тыва хой эъдинден кылган аъш-чемнерниң Бүгү-делегей фестивалы болуп эртер.

Оң кол сорулганы болза, сайзыралче бурунгаар базымны кылып тура, республиканың малчыннары амыдыралдың көшкүн хевирин кагбаан, олар солуп көжүп, малын азырап чоруур, экология талазы-биле эң арыг-чаагай эъти бүдүрүп турар дээрзин бүгү-делегейге көргүзери болур.

Фестивальда планнаттыг хемчеглерге дүүштүр Кызылдың ресторан, кафелери болгаш кожууннардан келген киржикчилер боттарының тыва национал кухнязының таныштырылганын кылып, хой эъдинден эң тергип амданныг, чаагай чечкен кылырына мөөрейлежип, мастер-класстарны эрттирерлер.

Фестивальды эрттирер талазы-биле ажилчын бөлүктүң хуралын ТР-ниң экономика сайыды Елена Каратаева боду башкарып эрттирген. Аңаа республиканың шырак дээн кулинарларындан аңгыда, поварлар белеткеп турар ортумак өөредилге черлериниң башкылары олуржуп, консультацияларны берген.

Чаңчыл езугаар олар солуп кадарып тургаш өстүрген, өске кандыг-даа ындыг холуксаа чок экология талазы-биле арыг тыва хой эъдиниң амданныг шынарларын көргүзериңден аңгыда,

даштыкы чурттардан болгаш Россияның регионнарындан келген поварларның киржизиле хой эъдинден аъш-чем бүдүрүлгезин деңнелче көдүрүп, аъш-чемни белеткээриниң гаш хереглечилерге бараан болурунун культузын бедидериниң аргаларын өөренип көөрү чугула дээрзин Елена Каратаева тайылбырлап.

Ийи номинацияга поварлар болгаш ниити чечкенилге черлериниң аразына иштиги шил гелерден тыва хой эъдинден эң ки чем белетк талазы-биле мөөрейниң түңнел кезээниң киржичилери кымнарыл дээрзи август 14-те билдин апар. Аңаа Кызылдың ресторан, кафелери хемчеглерге «Бо хүннерде найысылалда «ресторан», ат азынган ниитиниң чечкенилге черлери дө хөй. Ындыг-даа болза чечиниң шынарының талазы-биле ол бедик атка дүүшпейн турар чер бар дээрзин билип турар бис. Ынчангаш шили конкурс киржип, ресторан деп ат анаа-ла чар бижимел эвес, а чонга ачы-дуза чедирилгезин бедик культуразын сагып, эки шынарлыг аъш-чемни белеткеп турар чер дээрзин шындыг апарлар деп фестивалдың эрттирикчиле чугаалап турарлар.

Фестивальдың киржикчилери кымнар болуп дээрзи амдызында чажыт байдалда. Ындыг-даа болза эң шилинде дээн поварлар Азия чуртта Моолдан, Кыдаттан, Хамаарышпас күрүнел демнежилгезиниң кежигүнү турган чурттарда Россияның регионнарындан база Европада дө чедип кээп болур дээрзин сагындырып турар.

Фестивальдың негелдезин езугаар аң киржи-биле чагыгларны август 1-ге чед ТР-ниң Экономика яамызында хүлээп апар турар. Мөөрейниң тиилекчилерин профессионал жоо кежигүннери тодарадыр, ындыг-даа болза «Улус жюри» база туруп болур дээрзин организакчылар дыңнаткан.

Байырлал хүннеринде тыва национал кухняның чечкенерин Тос-Булакка Өглер хоорайыгажындан болгаш Николай Гастело аттыг Национал паркта ниитиниң чечкенилге черлериниң организастаан кафелеринден садып чечкен болур дээрзин фестивалдың эрттирикчиле сүмелеп турар.

Сенгил МОНГУШ белеткээ

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

Чыргазының даргазы Рустам Ай-оолович Чудаан-оол баштап чедип келген.

Жюри кезигүүннери: культура кыдының оралакчызы Марьят-Бадырғы. Тыва үндезин культу-
ра төвүнүн директору Игорь Көшкендей, РФ-тин Чурукчулар кеңешинин кезигүүнү, скульптор Александр Баранмаа, Тываның чурукчузу Начын Шалык,

Окаанчык Донгак аттыг мөөрей

САЛГАЛДАРЫ УЛАМЧЫЛААН

РФ-тин Чурукчулар эвилелинин кезигүүнү, даш чонукчузу Хеймер-оол Донгак олар делгээн ажилдарны үнелеп көргөн соонда,

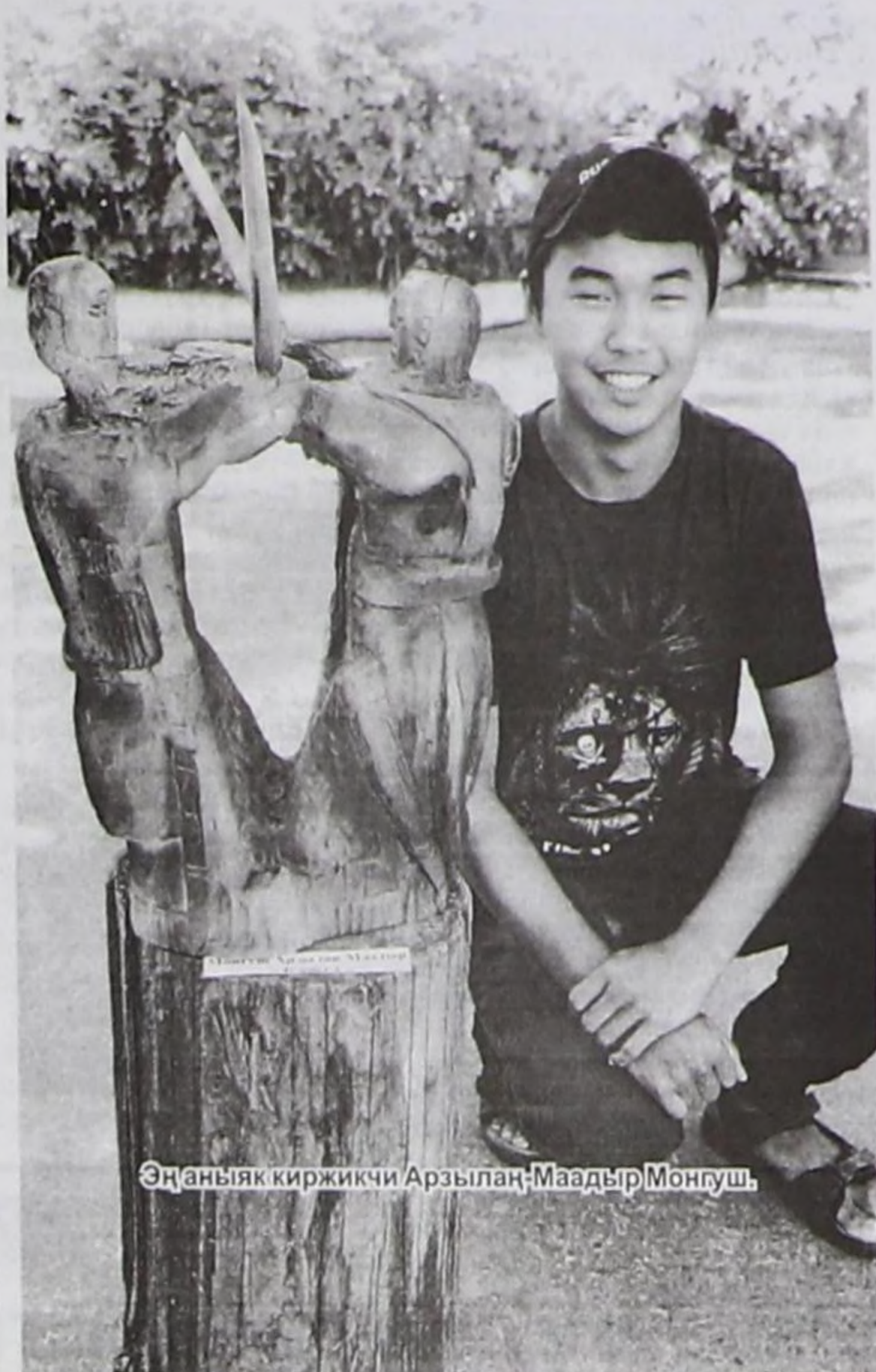
Тыва үндезин культура төвүнүн директору Игорь Көшкендей мөөрейиниң түңнелин чарлап дыңнаткан.

Ыяштан чазап кылган ажилдарның Окаанчык Донгак аттыг бирги республика мөөрейиниң тиелекчизи Тываның Национал музейинин чурукчузу Александр Ооржак болган. Ол хөөмей темазына «Хөгжүмчү» деп ажилдың автору. Тиелекчиге бирги чергениң дипломун болгаш 12 муң рубль түңнүг акша шаңналын тывыскан. Ийиги черни алган Бай-Тайгадан ус-шевер мастер Анатолий Хертекке «Эгил эжим, эгил» деп ажилы дээш ийиги чергениң диплому-биле 8 муң рубльди, а үшкү черге төлептиг болган Кызылдан Арат-оол Бегзиге үшкү чергениң диплому-биле 7 муң рубльди берген.

Номинациялар аайы-биле тиелекчилерни база илереткен. Оларга шаңналдарны Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы Рустам Чудаан-оол, Окаанчык Донгактын уруглары тывыскан. «Тываның Кызыл дептеринде дириг амытаннар» номинацияга «Бүргүттүң сүр-күжү» деп ажилы дээш Белек Күжүгет-биле (Р.Кендебилъ аттыг уран чүүл школазы), «Ирбиш – харлыг сыннарның ээзи» деп ажилы дээш Тываның Пушкин аттыг библиотеказының чурукчузу Радомир Балган тиелекчилер болган. «Тоолчургу маадырлар» деп номинацияга «Алдын куш-каш» деп ажилы дээш Артыш Монгуш (Тыва төптүң төлээзи), «Тываның чеди чүзүн малы» хевиринге «Хойлуг кижии каас» деп ажилы дээш Кызылдан Аганак Донгак, «Мерген омур» дээш Бай-Тайгадан Экер-оол Салчак («Үш мечи»), «Тоолчургу маадыр» номинацияга Кызылдан Александр Дүпчүр «Күчүтөн мөгө» деп ажилы дээш, «Маадырның омур-хевирин» номинацияга Эрзинден Кыр Аяс «Саны-Мөгө» деп ус-шевер ажилы дээш, «Эң аныяк мастер» номинацияга Р. Кендебилъ аттыг уран чүүл школазының тоску классчызы Арзылаң-Маадыр Монгуш «Демисел» деп скульптуразы дээш шаңнадып демдеглеткен.

«Эрткен чылын бо мөөрейни Окаанчык Донгактын ажы-төлү, төрелдери эрттирип турда база киришкен мен. А бо чылын Культура яамызының болгаш Тыва үндезин культура төвүнүн деткимче-биле республика чергелиг кылдыр эрттирип турары бо-дур. Чылдың-на мынчаар эрттирип турар болза көдээ суурларда ус-шевер аныяк кижилерниң салым-чаяанын ажыдып, оларны чон мурнунче үндүреринге дыка улуг деткимче болур деп бодаар мен.

Чазаныр ыяш материалдарын Бии-Хем кожууннун тайгазындан сөөртүп эккелген. Ниитизи-биле сес хүн дургузунда ажилдааны-выс бо-дур. Киржикчи бүрүзү бодунун херекселдери-биле ажилдаан. Тыва төптүң кафезинден хүнде үш катап халас чемгерип турду» — деп, мөөрейниң киржикчизи Александр Дүпчүр

Эң аныяк киржикчи Арзылаң-Маадыр Монгуш.

бодалы-биле үлешти.

Ат-сураглыг ус-шевер Окаанчык Донгактын огулунун уруу, башкы Лидия Хирлий-ооловна Донгак, дуңмалары Анай Түлүшова, Мария Монгушова Дамчай болгаш уругларының уруглары мөөрейиниң эрттирикчилеринге болгаш киржикчилеринге өөрүп четтиришкен бижиктерин база белек-селгээ сөңгөз.

Республика чергелиг улуг мөөрейге Бай-Тайга, Эрзин-

ден аңгыда өске кожууннарда киржикчилер келбээни арай хомуданчыг болган. Бир дугаар эртип турар болгаш ындыг ирги бе? Дараазында чылдарда баш удур чарлап дыңнаткаш, киржикчилерни болгаш деткимчилерни хөйү-биле хаара тудар аргазын тыптар боор деп мөөрейниң эрттирикчилеринге күзеп каалыңар.

Даш-оол МОНГУШ.

Авторнун тырттырган чуруктары.

Мөөрейге ийиги черни алган Анатолий Хертек.

Мөөрейге үшкү черни алган Арат-оол Бегзи.

«Тоолчургу маадыр» номинацияның тиелекчизи/Александр Дүпчүр.

Бистиң аалчывыс

ТАНЫЖЫҢАР: ЕЛИЗАВЕТА МИГАЛКИНА

Номчулгага ынакшыл Елизавета Мигалкинаны сөөлүндө барып, чоннуң бир алдарлыг шүлүкчү кызы кылдыр хевирлеп каан. Алдарлыг саха херээжен шүлүкчүлөр Наталья Харлампьева, Елена Куорсуннаах болгаш оон-даа, өскөлөрүнү соондан шиитпирлиг басып орар, идегелди берип чоруур, келир үеде саха чечен чогаалдың дынын быжыг тудуп болур бүзүрелдиг аныяк шүлүкчүлөрүнүн бирээзи Елизавета Мигалкина ол болур.

Бо хуннерге чедир ол дөрт шүлүк номун чырыкче үндүрүп, парлаткан. 2014 чылдан бээр Якутияның, ооң соонда Россияның чогаалчылар эвилелиниң кижигүнү.

Шүлүк чогаалының күчү-күжүн Елизавета Мигалкина онзагай демдегеп чоруур. «Шүлүк дээрге ол онзагай тыртышкын-дыр. Өртемчейиниң үнүн, сөзүн дамчытканы ол-дур» деп, ол бодунуң бир интервьюсунда айткан.

Елизавета Мигалкинаның ажылы-даа, сонургалы-даа чечен чогаал болур. Ооң алыс эртеми орус дыл, литература башкы-

зы. Саха (Якут) Республиканың Верхоян улусунуң Табалах ортумаа школазында ажылдап чоруур. Хүн бүрү ажыл-херектери чогаал-биле холбашкан. Ол ажылындан болгаш шүлүк бижириден аңгыда, үш ажы-төлдүң авазы, буянныг ие.

Салым-чаяанныг саха чараш херээжен шүлүкчү — Елизавета Мигалкина бо хуннерде эш-өөрүңге ужуражып, дыштанып өг-бүлөзи-биле Тывада аалдап чедип келген. Сөөлүндө барып, Тыва дугайында шүлүктөр база бодарап кээри-даа чадавас.

Елизавета Мигалкина (якут шүлүкчү)

Кажан мени сактырыңа —
Кара булут сойлууп, көжүп,
Хаяалыг хүн үнүп келир.
Кажан мени адаарыңа —
Каптагайже ырым союп,
Хамык чүлдү халыптаптар.
Улуг-Хемниң агымнары
Уран ырын бистер-биле
Ужуктуруп, чарыштырар.
Ыдык дагның чүлдү-чүрээ

Ыры-шоорну улаштырар.
Өртемчейиниң чечектери
Өңүр чараш чаттыла бээр.
Амылыглар бүгүдөзи
Аас-кежиин алгап, йөрээр.
Адыжымга чүрээң тудуп,
Авыралдыг шүлүм номчуп,
Пөрүктенген шырайымны
Бөгүн сенден чажырап дээш
Өөрүшкүнүң хогаанын
Өрү дээрже ужуктурдум.

Хөлөгөдө ыт-кады өзүп турар.
Хөлчөк чараш чаяап алган салбак чеч.
Чырык хүнче чоокшулады улам чыга.
Шыгы-биле ханды сугну сунуп турар.
Ыт-кады шак ол кызыл розазын
Ынаар-мынаар далашкан чон

эскербес-даа
Чаны-биле эртип чыткан салгын-сыр.
Салбактарны черже дүжүр үргүлөпке
Борбакталган чемиш-кадын изиг агаа
Бодавыже өстүрбейн, кадырып каан.
Доозун бүргээн кургап калган бүрүлөр
Доозазы чидиг-чидиг чинге тенни
Кандыг кижии кайгап, көрүп эскерерип
Хараадалдан чүнү бодап эртер ирги.

Курум-чевим чежип салгаш,
Куяк хевим уштуп октааш,
Алгыг хевим кедип алгаш,
Аал-чуртум ээлеп ор мен.
Өртемчейим хандыр бодап,
Өндүр чуртум адап, йөрээп,
Ожук-одаам ээнзиретпес
Ол-ла мээң чолум болду...
Кижии сөзү — согун-биле,
Хире-чергем аайы-биле
Оожургал чок ажыл кылып,
Опан, сергек бодалдарым
Сыртыымче оожум чажыра суп,
Шыдаар шаамче чүткүп чор мен.

Сайлыкмаа КОМБ
очулдурга

Хөөмей дугайында

ИШТИКИ ДЕЛЕГЕЙИВИСТИҢ ЭРТИНЕЗИ

Аймак-төрөл чонувус ажыл-амыдыралының чингине үндезинниг ак оруунче эглип, бичии салгалдарга «Сарадак» дээн чижектег оон-даа өске мөөрейлерни чылдың-на эртирип турары өөрүнчүг. Ынчангаш тыва хөөмейиниң солун төөгүзүн бөгүнгү байдалы-биле деңнеп тургаш, 21 чүс чылдың аныяктарынга таныштырып көрээлиңер.

Чырык сактышкыннар болуп арткан «Хөөмей», «Игил», «Улусчу езу-чаңчылдар», «Хүндүткел» чылдары Тывавыска Революция соонда уттундурган салым-чаяан кижизидилгезин эгиткен. Мөңгө эртиневис, хей-аът ыры — тыва хөөмейиниң алыс күүселдезин оттуруп-диргизерин үе-шаг негеп келгени бо-дур.

Тывалар үе-дүптен кижиниң чүнү-даа өттүнүптер онзагай үнүн, ыраажы бүдүжүн камгалап, ажы-төлү сактып чорзун дээш, дириг үнүгү эт-херекселдерни чогаадып кылгаш, ойнап чорааннар. Игил биле бызаанчының аян-хөөнү, ада-иевистиң хоюг-чымчак үннери дег, ырлай-даа бээр, ыглай-даа бээр болган ужуру ында.

Ие бойдустуң төлү — тыва кижии Алды, Ортаа, Үстүү ораннарга хостуг чедип турганын дыка хей маадырлыг тоолдардан дыңнап, билип ап чораан бис. Ол чүл дээрге, өлүм чок мөңгө эртиневис — хөөмейиниң октаргай делгеминге хостуг ужура болуп чаяаттынганы, өгбелеривистиң хей-аъды, төнмөс өңчү белээ-дир.

Хөөн дээрге, кижиниң көзүлбөс боду, көвей янзы бодалы, сагыш-сеткили-дир. А хөөмей — хөөрей, хөөнней, хөй үнней деп сөстөрүнүң каттышкан ниити ады, делгеренгей уткалыг сөс. Күүседикчиниң чүрээниң согуундан ужугуп үнер сөс чок чажыт үн. Ол иштики делегейивистиң эртинези, эрте-бурунгу узун-тыныштың хөй янзы хөөннери болур. Ховар эртинениң каракка көзүлбөс каас-чаражын аастыг-ла кижии илередип шыдавас болганындан, ол нарын аялгаларже бардамнап, кара туразы-биле өөренип алып деп бодалдыг кижилер черле турбаан. Хөөмейни катаптавас, келир үе дег, өскерлип өзөр бүгү назын ыры болгаш, салымныг күүседикчи 40 хар чедип чорда, мергежил чүгле ынчан четчип быжар. Дуржулгазы бышкан, ие бойдус-биле эки харылзаалыг хөөмейжи хөй сөстүң, артык херекселдин ажы чокка кандыг-даа хөгжүмнү хостуг ырлап болур.

Шаанда хөөмейжилер карактарын шийип алгаш, сактып-бодап алган чүүлүн чүрек үнү-биле илередип чорааннар. Карактарны шийип алырга, чүрек согуу дыңналып, угаан-күжү-биле тыныжын башкарып, үнүн чараштаар аргалыг болур. Бодунуң-на хууда күзелин хөңнүндө тыппаан кижии улус өттүнүп, херекселдерге эки ойнаарга-даа, тайганың бедии, ховунуң делгеми аңаа көзүлбөс. Өртемчейже чоок көрүштүг, ажык сеткили чок болза, кандыг-даа эртем-билиг-биле эртиневисти чедир үнелеп, эки шын эдилеп шыдавас бис.

Тыва хөөмей бойдус чаяанныг боттускайлаң, херек болза чайгаар төрүттүнер салымныг, өгбелеривистен салгал дамчып келген хей-аът ырызы, чүректеривистен үнер кыйгырылгы-дыр. Шаанда хөөмейни «өөредир» дивес, а «айтып», «көргүзүп» азы «дамчыдып берген» деп чугаалаар турган.

Аңгы чүдүлгелиг, тускай эртем-билиг-лиг аян-чорукчулар 19-20 чүс чылдарда тыва хөөмейге боттарының шаа-биле хөктүг, шын эвес медээлерни кылганнар. Хөөмейни көскү үннер-биле хемчээп, анаа ыры-хөгжүмгө дөмейлеп, даштыкы хевирин өске чоннарның өк-таалай, боостар үннеринге деңнеп турган. Чамдык номнарда тыва хөөмейни эрте-бурунгу билдинмес «черлик» үн азы сөс чок үннерниң адазы, «бүдүүлүк» кижилерниң ыы-сызы деп турар чүүлдер база бар. Бистиң дылывыс билбес улустуң тайылбыры-биле, тыва хөөмейни утказы билдинмес тывызык, элдептиг уттундурган үннер деп чарлап келген болгаш, делегей чоннары «эрги үннерни» боттарындан тып, чаартып, сайзырадып-ла эгелзэн.

Тыва хөөмей күүседикчилериниң күзел-бодалының көрүнчү, кымга-даа дөмейлешпес чүректин үннери, өпей ыры дег, сагыш-сеткиливис аргалап чоруур хөгжүмүвүс-түр. Ынчангаш «Чүнү-даа кылгырда, чүрек-биле дыңнавышаан, угааны ажылдадыр» деп өгбелеривистиң чагыын дүрүмчүдөр херек. Карактарын шийип, бодун шинчилээрин утуп алган улус, ылаңгыя даштыкы өңүктөривис арны-бажын кызыдыр-ла күженип, шын эвес өттүнер, кадыкшылга хоралыг, далаш шенелделерин көргүспөс болза эки.

Хөөмей — күш-шыдал-биле чаалап алып спортчу чедишкыннер эвес, күүседикчиниң далаш чокка бүгү назынын-

да өзүп-мергежири чаяаны, ажык сеткилдиг кижизидилге оруу болур.

Тыва хөөмейни совет үеде база-ла сөс чок үннер деп демдегеп, эрги шагның артып калган аас-чогаалының эки билдинмес каътташкан ийи-үш үннер тыылдырар аргалары деп турган. Берге үеиниң байдалына таарыштырып, хөөмейни камгалаар дээш, мерген угаанныг өгбелеривис ыры-шүлүк сөстөрүн ажыглап, эрги херекселдерни чаартып, хөгжүм үделгелиг көскү күүселделерни чогааткан. Кончуг шыңгы негелделиг партия үезиниң хоруп, өскертип каапкан чүүлдери тыва хөөмейиниң хостуг бодалдыг тускай бүдүжүн, арыг күүселдезин сулараткан. Сөс сүрер, аялга эдерер, херекселге даяныр хөгжүмчүлөр апарган бис. Хөөмей өскерлип, чүгле «дуржулгалыг» кижилерниң оюн-көргүзүү болу бергенин улуг назылыглар көргөш, хараадап турарлар.

Демократия тыва хөөмейиниң делегейже оруун ажыдып берген-даа болза, оон-даа нарын байдалда келгенивисти демдегелес арга чок. Даштыкы «өөреникчилеривис», хөй санныг өттүнүкчүлөр көвүдзэн. Олар тыва хөөмейиниң делгеренгей утка-шынарын будап, кым-даа каргыраа-хөөмейни күүседип шыдаар деп хөөрөп турарлар.

Ук-төөгүвүсте безин ховар эртиневисти шын эвес көрүп, шын эвес тайылбырлап келгени-биле, чонувустуң хей-аът ырызын «сөс чок» деп чүгле даштыкы хевирин көрүп турган. Өпей ыры дег, хөөмейивистиң иштики сагыш-сеткил арыглаар, угаан-бодал өстүрер кижизидилгези уттундурган. Тыва хөөмей — мөңгө назын ырызы. Ону кым-даа доозуп шыдавас, өскөлөрдөн артык кылдыр күүседиптер мен деп менээргенип-даа болбас. Бистер шупту хөөмейиниң хүнүндө күүседикчилери, чон аразында камгалакчылары-дыр бис.

Аржаан бажы дег арыг чүректин сөс чок кыйгызынга өске үннер кожарын саксаткаш, хөгжүм херекселдери-биле көрүлделерни аңгы эртирери чугула. Хөөмей-сыгыт дээрге, кижиниң иеден чаяалгазы, кымга-даа дөмейлешпес күзел-бодалының көрүнчү, чүрээндан ужугуп үнер хостуг үнү-дүр. Сөс чок дээди күүселде делгеренгей болгаш утка-шынарлыгы-биле эрткен, бөгүнгү болгаш келир үеиниң хөөмейжилериниң мөңгөдө харылзаазын бадыткап чоруур.

Кысказы-биле бо чүүлдү хөй санныг хоочуннарның өмүнээзинден болгаш «кызыл-дустаан» эштерим Конгар-оол Ондарның, Алдын-оол Севектин чырык аттарына тураскаадып, тыва хөөмейиниң үндезин шынарын эгидер дээн күзел-биле бижидим.

Аңгы-оол ХЕРТЕК.

Мянзун-Тай

Үнелиг белек

АЗИЯ ТӨВҮНГЕ ТУРАСКААДЫП

Чай. Турисчи сезон. Кызыл хоорайның кудумчуларында республиканың ол-бо кожууннарында чүгле Россияның иштинден эвес, а даштыкы чурттарда келген аалчыларны хөйү-биле эскерип болур.

А ол ырак черлерден келген аалчыларывыс Тываның дугайында сактышкын бооп артып калыр тураскаал (сувенир) азы кандыг-ла бир суй-белектерлиг чаныксаарлар. Ынчангаш амгы үеде аалчыларга дыка таарымчалыг белек тыптып келген деп болур. Ол чүл дээрге, «Тыва Республиканың скульптуралык комплекзи «Азия төвүнүң» альбому. Ук альбому үр үеде манаан белек деп болур. Ооң автору — Ирина Ткачук, редактору Лариса Чооду. Альбом чер-чуртунга ынакшыл болгаш улуг хары-салга-биле кылдырган. Ында улуг эвес чечен чугаалар, солун чүүлдерни орус болгаш англи дылда парлаан. Очулгаларны Санкт-Петербург хоорайның төлээзи Елена Кудряшова, а чурук каасталгаларын Май-оол Чооду кылган. Май-оол ол альбому кылып тургаш, бүгү-ле күжүн, билиин өргүп, сагыш-сеткилин ханызындан ажылдаанын демдегелес арга чок.

Альбомнун арыннарын ажыдыптарга, Тываның чайгаар бүткен тоолзуг бойдус чурумалы, аңгы-аңгы өңүгү каас-чараш чуруктар, чечен-мерген сөстөр, солун медээлер дээш черле чүнү чок дээр. Оон аңгыда Кызыл хоорайның ак-көк дээр, «Хаан аңаашкыны» тураскаалының дугайын допчулай бижээн чүүлдер-тураскаалдың чуруктары база бир онзагай черни ээлеп турар.

Улуг-Хемниң эриин дургаар ийи-үш чыл соңгаар кылдырган чаа оруу, оон мурнунда турган тураскаалдарны тырттырган чуруктар-биле чергелештир «Азия төвүнүң» төөгүзү канчаар тывылганының дугайында авторлар ул-

Төрөөн черивистиң төөгүзү

БЕЛДИР-КЕЖИИ – ПЕСТУНОВКА

Пестуновка – эрткен вектин эгизинде дайын-чаага бастырган орус, хакас, бурят дээш оон-даа өске янзы-бүрү нация чоннун көжүп келгеш, чурттай берген чурт.

Төөгүдөн билдингири, Пестунов орус кижилер ол суурга мал-маган, тараа, ногаа тарып, хөлчөк эки тай берген. Ажылгыр-кежээ, кызыл-биле үндөзүн чоннун хүндүткелин тап алган. Тыва чонга канчаар оод кылырын, ногаа тарынын өрөткөн. Сууржуң амыдыралды ээз кижилер база ол болган. Бел-Кежинге амыдырал-чурттаар дал кончуг эки: тараа, картошка, тарыыр черлер эңдерик, одар-ирилги, сугаттыг черлер база-ла өртинмес. Тарамык чораан чон аар-ла бөлдүнчүп келгеш, сууржуң алче кирип, суурну Белдир-Ке-Пестуновка деп адай берген. Чон тошталып, дээрбелги Белдир-Ке-дээр.

Умалдыг көктүг-шыктыг

Шагаан-Арыг хемниң эри, ттаксанчыг, барысанчыг

Белдир-Кежи...

Чон чурттуң алга ырлажып

Тыва чон эвес, а янзы-бүрү чоннары шак бо хемниң дургаар аар-берге үелерде талун бут кырынга тургузуп, эр-ирилг чедирип алыр дээш, кызып дал чораан.

Кыс Сүлдүнович Санчы 1947-ылдарда «Кызыл Тук» колхозту баштап турган, колхозтуң алы даргазы. Кыргыз Санчы чонунга колхозче кирип алы-сүмелээр, кижилер колхозтуң дузасын чедир билбес болгаш, кежигүнүнче кирбейн турган. Совет Эвилелиниң Комму-Партиясының Тыва область эдилгир бири секретары Салчак Хөрекович Тока «Пестуновка» сургакчылап чедер бергеш, «Кызыл Тук» деп атты ты-Салчак Тока дарганың эвил-ни-биле чон колхозка кирип, жуургал, бедик көдүрлүүшкүн-орук киришкенин амылдап ен. Колхозтуң амык-дузалын, амыны демниг кылырга эки деп эереп билген. Белдир-Кежиниң ээринде Ээр-Хавак деп кыштаг-черге чурттап чораан хамык р шулту сууржуң байдал-ип, «Кызыл Тук» колхозтуң нери апарган.

Чон соонда оолдуг, кыстыг Кар-ар дээр орус националдыг өг-жүп келгеш, турумчул чурттай Оглуң ады Коля, урууң ады Олар кончуг чончу болгаш, на тывалап чугаалап өөренип ар. Боттары бөдүүн, биче сет-боорга, чон оларның-биле ы берген. Үнген-кирген чоннуг, өг-бүлө турган. Ашак боду чу, ооң адын-даа адавас, чон орус ашак» дээр. Карташовтар элген соонда, суурга тудуг амы-ээн. Карташов хол-биле ыаш пилораманы даван-даяктар а тургускан. Аңаа эң шыырак, дык-чаагай, кончуг күш өйүндө кижилер амылдап турган.

Улуг Оттук огул Хунан-Кара, ай огул Маска, Дайнам Доржу он-даа өскелер хамааржыр. ылдап турган кижилерни чон үндүлээр, мактаар, ашкарып-ар. Ол пилораманың ачызында араш школа, шевергин сцена-б тутуна берген.

Школа туткан соонда, суурнуң чыларының ажы-төлү өөренир

школагы, омак-хөглүг, өөрүшкү-маңайлыг, аас-кежиктиг болу берген. Белдир-Кежиниң эге школазының тудуунга киришкен тудугжулар: улуг прораб фронтучу Карташов, Сат Дамба, Сат Даңзы-Белек, Сат Лодай, Кыргыз Ажы-оол, Түлүш Сотпа, Монгуш Монгул-оол, Түлүш Базыр, Сат Мижит-Доржу, Түлүш Хуурак, Куулар Сарыг-оол, Куулар Девилдей.

Клубту чон аажок сонугурап, өөрүп-хөглөп турган. Чоорту колхозчулар езулуг культурулуг байдалче кирген: телефоннуг, конторалыг, школагы, клубтук, чунар-бажыңныг апарган.

Ол үеде чон:

Кожуун төвү Шагаан-Арыг
хоорай-биле тутчу берген
Кончуг чараш колхоз төвү –
Белдир-Кежи...

деп, а аныктары:

Белдир-Кежи ферманың
Печниги акың боор мен...

деп ырлажып турган.

Айт-биле чер аңдары база эң кончуг аар-берге амылдарның бирээзи. Шыырак эр улус безин белен-селен бырашпас турда, Мочак-Хаай уруу Хүртеңмаа эр улустан дудак чок амылдааш, шалыпчылар одуруунче кирип, мурнакчылар аразыңа шилчирип Кызыл тукту туткан. Чер аңдар аар амылга алдаржааннар: Мочак-Хаай уруу Хүртеңмаа, Бады-Доржу Монгуш, Шаңмак Полит-оол, Ховалыг Дуван-оол дээш оон-даа өскелер.

Кожуун төвү Шагаан-Арыг хоорай-га МТС (машина-трактор станциясы) тургустунарга, трактор, машина талазы-биле түр курстар ажиткаш, аңаа колхозтардан анык оолдарны өөредип турган. Ол курстарга өөренип алгаш, трактористер, прицепчиктер бооп, хову-шөлдерге олар амылдай бергеннер. «Кызыл Тук» колхозтуң хоочун трактористери: Дадар-оол Григорий, Түлүш Доржу, Кыргыз Доржу, Шыырап Биче-оол, Ховалыг Биче-оол, Түмөн-Байыр Кызыл-оол, Кыргыз Кызыл-оол, Домбай-оол Доржу, Калбак-кыс Шамиль.

«Пестуновка» суур чараш-даа, көрүштүг-даа турган. Доңмас кара суг суурнуң бажында агып бадып чыдар. Чоннуң кыштадыр суглап-даа ижер, мал-даа сугтарар чери ол.

Каадыр-оол Алексеевич Бичелдейниң авазы Хавалдай Кыргысовна Бичелдей топтуг-томаанныг, биче сеткилдиг, хүндүлээчел, экииргек, чазык-чаагай, кончуг амылгыр кежээ, үнген-кирген чонунга эвилең-ээлдек кижилер. Каадыр-оол Бичелдей «Сай дашта сагыш-сеъткил хонаштары» деп номунда «Кандыг-ла бир чүвени эки кылдыр кылып каарга, авам чер-ле эскербейн барбас – карактарыңда сеъткили ханганы чайнап, чырыт-кылаанып турар кылдыр хүлүмзүрүп алгаш, бир-ле чылыг, чымчак, чараш үнелелди меңээ шаңнаар чораан кыжи...» — деп авазының дугайында үнелеп бижип каан.

Белдир-Кежинден үнген ат-сурагы кижилер эңдерик: Дандар-оол Сарыкай – даг инженери, чогаалчы, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг амылгычы; Чөреве Кежик-оол – журналист; Кечил Кушкаш – невролог эмчи (амгы үеде Якутияда чурттап чоруур); Комбуй Сержиңмаа – башкы; Лодай Ханды – тыва дыл бол-гаш төөгү башкысы; Сотпа Алаң-оол – Тываның дуржулга станциязынга инженер-агроному; Санчы Назын-оол – зооинженер, киномеханик, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг амыл-дакчысы, амгы үеде Ак-Дуруг суурда чурттап чоруур; Каадыр-оол Бичелдей – филология эртемниң доктору, Россияның эртемнер академиясының академиги, профессор, Алдан-Маадыр аттыг музейниң директору дээш оон-даа өскелер...

Суур аажок сайырап, хөжүп бар чорда, ол үениң эрге-чагыргазының айтышыкы-биле бичии колхозтарны улуг колхозтарга, бичии суурларны улуг суурларга кадыккан болгаш, суур дүжүп калган. Аңаа чурттап артканнары 1970 чылдарны төнчүлөдир амыдыралының болгаш төрөл-дөргүлүнүн аайы-биле Шагаан-Арыг, Кызыл хоорайларже, хөй кезии Арыскан, Арыг-Үзүү, Ишти-Хем суурларже көжүп чорутканнар. Ынчангаш суурнуң чүгле орну-сомазы артып калган.

Белдир-Кежи суурга чурттап чораан кижилерниң ажы-төлдери ыдыктап каан камгалал бурганы Ногаан Дарийги бурганның субурганының чанынга 2016 чылдың ноябрь 2-де чыылган. Оларның эң улуг назылы Назын-оол Кыргысович Санчы болган.

Айга, Хүнге тураскааткан 2 арзылаңның дүрү-хевирин субурганның чоогунга ийи талазында тургускан. Олар Белдир-Кежинде субурганны кадагалап, карактап турар. Арзылаңнарының чанында Ногаан Дарийги бурганның омур-хевирин сиилбил кылган. Оруу ак болзун дээш, ырак-узаак орук чораан улуска аңаа доктаап, тейлеп ап чоруурун сүмелеп турар. Орук-суур чораан улуг-биче чон аңаа дыштанып, тейлеп алгаш, чоруп турар. Ооң чанында гранит дашты «Сүбедей дажи» дээр. Күзел-сагыжы бүтсүн дээш, ол ыдыктыг дашка тейлээр, албан бүдер.

Белдир-Кежинге чурттап чораан улустуң одаар ыяжыңга тураскааткан дээрден баткан Деңгер ыяжының чу-дуктарын чыгаш, кызыл өң-биле будуп каан. Ооң уткасы: аңаа чурттап чораан кижилерниң от-көзү өшпээн дээни ол. Кадыг демдектиң (Ъ) тураскаалын тыва дылга тураскааткан. Ында тыва, орус, англи дылдарда даңгыракты бижип каан. Тыва дылга ынак болу-рун, ону кажан-даа утпас, кадагалап, үнелеп чоруурун даңгыракта бижээн.

Тыва кижиниң кол хөлгези аъттың дүрзүлери кызыл өң-биле чырык бол-гаш сүрлүг кылдыр көргүскөн.

Ол чоок кавыда чаңгыс дыт бар. Ооң төөгүзү мындыг. Назын-оол Кыргысович Санчының кырган-ачазы Кыргыс Чүлдүк бодунуң улуг күдээзинге: «Маңаа 2 шеттен олуртуп каг, эрткен-дүшкен кижилер дыштанып ап чорзун» — деп чагаан. Күдээзи Домбай-оол шак-ла ынчаар күүсеткен. Бирээ дыт та кургап калган, та канчап барганы билдинмес, амгы үеде чок. Ынчангаш чаңгыс арткан дыт ам-даа турары ол.

Белдир-Кежи суур амгы үеде чок-даа болза, орну-сомазы бар болгаш аңаа чурттап чорааннар бодунуң ынак суурнуң дугайында утпайн, чылы-биле сактып чоруурлар.

Чурукта: Кыргыз Сүлдүнович Сан-чы, «Кызыл Тук» колхозтуң баштайгы даргазы.

Назын-оол САНЧЫ,
Ак-Дуруг суурнуң хоочун
чурттакчысы,
Салзынмаа ХОМУШКУ,
Ак-Дуруг ортумаа школазының
тыва дыл болгаш чогаал
башкысы.

Чугаавыска ажыглаалы

ҮЛЕГЕР СӨСТЕ НҮГҮЛ ЧОК

Чон бүрүзү төөгүлүг, культурагы база төрөөн дылдыг. Дылдың дузасы-биле аңгы омак-сөөк чон болуп ылгалып чоруур. Тыва чон база-ла ыңдыг бис.

Кандыг-даа холумак чок, арыг, чараш чугаа дыңнааш, кижиниң кулаа дыштаныр, «ханы хоюур». Чараш кылдыр чугаалап өөренир, чаңчыгар дизе, дылдың сөс курлавырын эки билген турар, эпитет-терни, деңнелгелерни, ол ышкаш үлегер домактар, чечен сөстөрни чугаага чогуур үезинде ажыглаар.

Сөөлү үеде кудумчуларда, албан черлериниң даштында, автобустар иштинде-даа үлегер домактарны орус, тыва дылдарда бижээш азып кааны дыка көскү, эртип чыткан кижиниң караанга дораан илдигер. Ол домактар угаан-медерелди чазап-сиилбиир, сөс курлавырын байыдар. А бо чүүлде үлегерлер домактарның алыс утказын тодарадыр болгаш чугаага ажыггалын көргүзөр дээш кыскаан.

Чон үлегер домакта оптуг-меге турбас деп, чөптүг бодап-биле: «Үлегер сөсте нүгүл чок, үер суунда балык чок» азы «Чөремеде сөөк чок, чөптүг сөсте нүгүл чок» деп бижээн. Ук сөстөр чоннуң чиге болгаш чедимчелиг сөглээн, өөредилгил, кижизидилгил утка сиңирген сөстери болур. Үстүнде үлегер домактарның уткалары ону бадыткап турар. Ч.Куулар, А.Калзан: «Тоолдарның, тоолчуру болгаш төөгү чугааларның кол утказынга хамаарыштыр үлегер домактар тыптыр таварылгалар бар дээр-зин эртемденнер айтып турар» деп бижээннер. А татар эртемден М. Бариров: «Үлегерлерни аймак баштыңнары, чечен-мергеннер, тоолчулар, мерген угаанныглар чогааткан, чоорту олар чоннуу апарган» деп медеглээн.

Бөдүүн чугаа-биле чугаалаарының орнун-га, үлегер домакты чижек кылдыр ажыглаарга, дыңнакчыга чедингир болур. «Кыры шимчээрге, кы-рын тодар» деп үлегерни олутпай, амыл кылырындан былдаар кижилерни амыл-ишке кыйгырап чугаага ажыглап болур. Бичии уругларга хамаарыштыр: «Ажылдап-ажылдап чөмөннирге, аш-чем улам-на амданыг» деп көгүдөр болзувусса, чөрүү уругну аайывысче кирип ап болур бис. Аңаа немей, үлегер домак шүлүк тургузуглук, аянашкак болганда, чугаа-высты улам-на чеченчидип, байыдып чоруур.

Чүү-даа чүвени кылып бүдүрерде, эви турар. Ылган чаш уругну-даа аргалаарда, кижилер-биле чугаалажырда-даа эп херек. Адаанда үлегер домактар «эп турар» деп чаңгыс кол утканы көргүскөн: «Арзылаңны – арга-биле», «Хөмге шивегей херек, хөрүккө хөмүр херек» азы «Дарганга хөрүк херек, дал-ганга омааш херек». Бирээзин хүреш чарлакчызының чугаазында ажыглап турарын бо-ла дыңнаар бис.

Ажы-төлүвүс дээрге келир үевис, амгы үеде амыдыралывыстың чечектери болгай. Чулчурул чугааланып чыдар, атпайнып кылаштап турар чаш кижиден чаптанчыг чүве чок. Тывалар чаш уругну «Бурган» дижи, оларны кончуп чорбаан. Ооң чижээнге: «Чаваа аътты човадып болбас, чаш кижини түредип болбас», «Чаш дээш базынма, чавыдак дээш шоотпа», «Шалың сүзере — өдүгөн, чашты кончуурга — ыглаган» деп үлегер домактарны кирип болур. Моон алгаш көөрге, тывалар кандыг-даа амытанның төлүңгө хумагалыг чорааннар. Амгы үеде, ылаңгыя анык ада-иелер ажы-төлүн бирде чассыткан, бирде кончаан турар болгай. Чассыдыг-даа, кончууру-даа уругнуң угаан-медерелинге багыт салдарлыг: «Уругну чассыдар дизинзе, удуп чыдырда чассыг» деп үлегер домактан алырга, тыва улус уруг-дарының кырынга-ла туруп бербес, оларны кээргеп, чассы-дыксаза-даа, «ылчыраңнатпас». Өнедин чассык-саар уругларны «билер чассыг» дижир.

Үлегер домактар кижиниң чедер, четпес талала-рын кончуг чиге көргүскөн: «Арның бодава — адың бода». Кижиниң ады арт ажа бээр, сураа суг кеже бээр. Эки-даа, багай-даа чүүл кылырга, кижиниң ады каттай үнер. Ынчангаш кижилер амытанның адындан үнелиг чүве чок, ону чуртталгазының эгезинден-не камнаар херек: «Ады өлүрүнүң орнунга, боду өлгөни дээр», «Аныяандан адың камна» дижир. А улуурга, туразы улуг кижилерни кыдындан көөрге безин чаржынчыг — «Улуурга кижиден угулза чок идик дээр». Тыва чон шак-ла ыңдыг чорукту буруу шаап, биче сеткилди сеткип чорааннар. Ажы-төлдү чажындан-на «уугну улуг деп, бичини бичи деп» хүндүлээринге, «Улуг сеткил ужурап, биче сеткил ужурап» деп чагып-сугап, өөредип чораан.

Ажыл-агы кылып тургаш, бичии дыш ап, хөөрежип ора, бирээзи: «Олутта олча чок, чыдында чыргал чок» депкеш, тура халыыр болза, артканнары шулту туруп ажылдай бээр. Үлегер домактың сал-дары ол хире күштүг болгаш чедингир. Ынчангаш мерген угаанның өгбелеривистиң биске арттырып каан чечен сөстөрүн, үлегер домактарын, угаады-ларын чугаавыска ажыглап чорууллар!

Аңчы ХОМУШКУ.

«ШЫННЫҢ» почтазындан

Сактыышкын

«Ажыл кижини каастаар» деп чоннун чугаалааны ышкыш, шынчы, ажылынга бердинген чоруу-биле бодунун биче чурту Элегес-Аксының сайзыралынга болгаш хөгжүлдизинге улуг үлүг-хуузу кириген Тамба Тарган-оолович Тыртык-оол чораан болза, бо 2017 чылда сентябрьда 100 харлаар турган.

Тыртык-оол Тамба Тарган-ооловичиниң «адының бажы» хоя бергенинден бээр 30 чыл ажа берген. Ол Элегес-Аксы көдзэ Совединиң баштайгы даргазы. Ооң чырык адының дугайында сактыышкыннар кылып бүдүрген ажыл-ижинде, уругларының чүрөктеринде, суурнун чурттагычларында ам-даа дириг, уттундурбаан.

Т.Т. Тыртык-оол 1917 чылдың күстүн башкы айының 20-нүн хүнүндө Бии-Хемниң Ээрбек суурунга хөй ажы-төлдүг, бөдүүн өг-бүлениң дун оглу болуп төрүттүнген. Авазының ады Анай-бан Пар ашак уруу Оюн. Тамба ийи харлыг турда ол чок апарган. Соңгу авазындан төрүттүнген 5 кыс, 2 оол дунмалыг чораан.

Бичии оол чажындан-на эртем-билигге сундулуг болгаш, бижип, номчуп, орус дылга чугаалаарынга боду өөренип алган. 1937 чылда 20 харлыг аныяк оолду Ээрбектин Ак-Хавак деп черниң арбан даргазынга томуйлаан. Оон эгелзеш Тамба Тарган-ооловичиниң ажыл намдары эгелзеш. Эртем-билиг-биле чедир чөлсеглеттинмез-даа болза, Тыртык-оол бодунун шынчыгы,

АЖЫЛ-ҮҮЛЕЗИ, АДЫ УТТУНДУРБААН

негелделиг, шынчы чоруу-биле эң-не харысалгалыг ажылды кылып, чонун углап баштап турган.

1940 чылда Ээрбектин көдзэ Совединиң секретары албандужаалга ажылдап эгелзеш. Аңаа башкарар ажылдар-ла эңдерик: кышка белеткел, ногаа аймаа, тараа культураларын болгаш картофельди тарыыр, ажаар, мал бажын көвүдөдир, чаа-чаа объектилерни ажыдары дээш оон-даа өске. Ооң ажылын бедик үнелзеш, ону 1944 чылда СЭКП кежигүнүгө хүлээп алган.

Ээрбекке «Менгир» хөмүр-

даш уургайы чазылган соонда, 1951 чылда Элегес-Аксы суурнун көдзэ Соведин тургускан. Элегес хемниң унунга Красная горка аттыг хөмүр-даш уургайын ажиткан. Ынчангаш Ээрбек суурнун чурттагычларын Элегес-Аксынче көжүрүп эккелген. 1959 чылга чедир Тамба Тарган-оолович Элегес-Аксы суурнун көдзэ Совединиң солуттунмас даргазы болуп ажылдаан. Дарга болуп ажылдап, амыдыралдың шупту талаларына идепкейлиг кижип, четтигил турган.

Ооң шынчыгы удуртулгазы-би-

ле сайзырап турган «Бай-Булуң» колхоз кайгамчык улуг, чаагай дүжүттүг тараа болгаш ногаа аймаан тарып өстүрүп турган. Чинге-тараа, арбай, кукуруза, помидор, огурец, дыня дээш кандыг чер ажыл-агый культураларын тарып турбаан дээр. Чер ажылы-биле чергелештир тевениң, чылгының, шээр болгаш бода малдың бажын көвүдөдиринге улуг үлүг-хуузу кириген.

Тыртык-оолдун демдегелдер номчугажында солун бижимелдери арктан. Чижээлээрге:

«...Боом арында кескен сизген хевээр чыдар. Кызыл-оолда 2 саар инек бар.

Сайыр-Аксында сараат сизгенерни кадарчылар чиртип турар, ферма эргелекчилерин көрбөс болза хоржок.»

«... 6-гы класска физика кичээлинге орган.

Уруглар айтырылгарга харылап чадап каан, 2 алган...»

«...ажылчын албан-хаакчыларның 1955 ч. ногаа планы: Ээрбек суур – 9 га.

Усть-Элегес суур – 7 га.

Шахта Элегес – 5 га...»

Тамба Тарган-оолович 1959 чылда Элегес-Аксы суурда Красная горка аттыг хөмүр-даш уургайынче ажылдап киргеш, 1970 чылдың төнчүзүгө, ону хаап кааптарынга чедир ажылдаан.

Ол каяа-даа, кандыг-даа

ажылдарга ажылдааш, кини дыңнап, оларга дуза турган болгаш, Тамба Тарган-оол чон мурнунга хүндүтүлгөүлүг кижип болуп чыгар. Улуг назылыг кижилер Тарган-ооловичиниң бажы-чаңын, ажыл-агыйга сергезин, чон-биле шын чурттуг билирин ам-даа сактап, амыдыралдың кандыг берге байдалдарына ол бүрүзүгө дузалажып, кым-хомудатпазын кызып чорат.

Т.Т. Тыртык-оол чымы ажылга бүргеткен-даа бөг-бүлезинге, ажы-төлүн жизидилгезинге ада хүлээп каян-даа утпайн чораш дунун 6 ажы-төлүн база 4 азды уругларын мөзүлүг кылып кижизидип алган. Чоргаарланып чораш, кыс уруу дээди эртем-бил башкылар, өскелери баш бедик чедиишкыннерни чалганнар. Ол мынчаар чугаа «Мээң аас-кежиим – мээң төлүмдө».

Тамба Тарган-оолович тык-оолдун чырык адынга тукаадып, Элегес-Аксы суурну туттунуп турар кудумчузун ады-биле адаан, база ажы-уйнуктары өгбөзүнүн чурттаан кудумчузунга мемориал самбыраны байырлыг байд ажиткан.

Ирина БАЙ
уруу, Элегес-Аксы о
мак школазының башкы

Чурукта: Т.Т. Тыртык-оол өг-бүлезин.

Номчукчунун сүмези

КӨДҮРЕР-ДАШКА ТУРАСКААЛ

Тыва Арат Республиканың алдарлыг мөгелери 1925, 1928 чылдарда чуртка чемпионнап чораан Сүт-Хөл чурттуг Шойдан Чанмаа огу Ондар биле Дарыжык Бады огу Донгактын көдүрүп чораан кончук улуг аар даштарының деңзизин тодараткаш, Сүт-Хөлдүн Кызыл-Тайга суурунун артында, белде тураскаал кылдыр тургускан.

Ону кожуун чагыргазын удуртуп чораан И.Ш. Монгуш, В.Т. Хемер-оол, ССРЭ-ниң болгаш Россияның спорт мастери Кызыл-оол Монгуш организастан тургускан. Даштарның деңзизин Тываның күрспорт комитетиниң даргазы Сергей Ооржак өске мөге эштери-биле 1989 чылда килдеп тургаш, тодараткан.

Шойдан Ондарның көдүрүп чораан дажы 427 кг, Дарыжык Донгактын — 272 кг болган. Ш.Ондар биле Д.Донгактын дугайында материалдар, мээң билирим чогаалчылар Маадыр-оол Ховалыг биле Сергей Ооржактын «Дээди спортчу чедиишкыннер болгаш Тываның рекорттары» (2015 чыл), «Мөгениң оруу» (2006 чыл) номнарында үнгөн. 2016 чылдың август 13-те үнгөн «Шын» солунда база бар. Бо мөгелерниң даштарны көдүрүп турганын үстүндө ады кирген улус көргөн, билер.

Тураскаалды кончук чараш кылдыр кылган. Дыка узун бедик кара мраморну тургускаш, мөгелерниң адын төрүттүнген, сөөлгү чурттап чораан чылдарын тодаргай кылдыр парлаан. Тураскаалды тургускан улустун адын база кириген. Даштарның килдерин тураскаалда бижээш, ооң ийи талазында салып каан. Ол төөгүлүг тураскаалды ажыдарына киришкен мен. Мөгелерниң дөргүл-төрелдери, салгалдары хөйү-биле киришкен чүве.

Мээң ачам Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Доржу Самбаевич биле авам Сериң Лопсановна Ондарлар ол ийи мөгени көргөн болгаш билер, ынчангаш меңээ чугаалап берип чорааннар.

Мээң ачамның адазы Самба Ондар, ооң кады-төрээни Шилипей Ондарның уруун Шойдан Ондар кадай кылдыр ап чораан, ынчангаш ачамның честези болур. Бир катап Шойдан Ондар өөнүн ишти-биле ачамның адазының аалынга Алды-Ишкинниң Чаңгыс Шивиге аалдап келген. Даартазында Самба: «Бо шыырак оолдарга чылгы челдештирип алыр-дыр, чылгыны хавырып эккелгеш, — дээр-ге, оолдар чылгыны хавырып эккелгеш, кажалаан. Саар белерни, мунар аъттарны ажырбас баглап алгаш, челдеп алыр, а эмдик аныяк малдар челдетпес депкиленир, дезер боорга, Шойдан мөге оларны туткаш, хойгулаштыр ойтур октааш, кудуруун ийи бут адаа-биле өттүр тыртып алгаш, челин кыргыңар дээр-ге, улус ынчаар кыргып турганын меңээ ачам чугаалап чораан.

Шойданниң узуну кончук, улуг шыырак, арай көк шырайлыг кижип чораан дээр. Шойданниң Дамчай дээр огу Сүт-Хөлдүн Кара-Чыраага чоокка чедир чурттап чораан, хүрешпес-даа болза база кончук шыырак. Уруже аржааннап чораан улус оочурлап оргаш, аржаан кыдында кижип көдүрер арга чок улуг дашче айыткаш, мону көдүрүптер кижип болза, аржаанче оочур чок кирип болур дээр-ге, Дамчай чылгы көдүрүпкеш, улусту кайгаткан дээр.

Ачам Дарыжык-биле Шагаан-Арыгга 1930 чылдар үезинде, колхоз сургуулунга ийи ай кады өөрөнгөн. Ынчан улуг хүрешке база шүүлген. Ол чүгле хүрежир эвес, кончук ырлаар кижип база чугаалаар. Сүт-Хөлдүн Калбак-Харагандан

хөлдүн бодунче чайлаглап үнерде чамдыкта өгнүң ыяжын, кидизин чүдүргөн аъттар кончук дөштөргө кээп дүшкөш, чыдыптарга Дарыжык чүчүктүг аъттын ийи быктындан тургузу көдүрүптерин улус билер. Ийи Ишкин аразынче те, чунма аңнап чоруурда, бир кочал божаны хайындырган сүт-биле хоюдуп ижип алгаш, үш хонук хүнезин албайн чоруй баар кижип дээр.

Каш чыл бурунгаар ол кайгамчык чараш төөгүлүг тураскаалды бир кижип машина-биле чууй тыртып каан деп дыңнаан мен. Бо чоокта оолдарым эдертип алгаш, Алды-Ишкин үнүп, дыштанып, ада-төөгүм чуртун оолдарымга чугаалап берип чорааш, дедир чоктап оргаш, ол тураскаалга баарымыска, тураскаалдың боду бичии чолдак чүве, сый шапканы илден, бижиктери мүн-не бар болду. Ону үрөп турганын шын хире.

Улуг орук Кызыл-Тайга суурну таварыыр апарганы-биле белде орукче улус барбастааны илден болду.

Амгы үеде Тывага аян-чорук, туризмни сайзырадыры чазак деңнелинде чоруп турар. Найысылалдың хем кыдыында иштики-даштыкы аян-чорукчулар хүлээп алыр кончук чараш, делгем аалчылар бажыны ажылгалга кирерге, аалчылар Тывага калбаа-биле кээп эгелээр. Ону баштаар организацияның удуртукчулары турисчилерниң кол-кол баар черлерин (маршрудун), ооң өрте-үнезин (тарифтерин) чогаадып кыла бээр болгай. Чижээлээр-ге, Пор-Бажың, Тожунун Азас хөл, Хемчик аксында аалчыларның дыштаныр черлери дээр.

Ынчан кээрге Сүт-Хөлдө мөгелер тураскаалын чаартып, кожуунун төвүнче азы бир өске черге көжүргөш, аян-чорукчуларның база бир көөр, сонугаар чери кылдыр чоп кылып ап болбас деп. Чүге дээр-ге 427 кг көдүрүптер кижип бүгү делегейде безин ховар болгай. Мону мөгелерниң төрелдери, Сүт-Хөлдүн кожуун удуртукчулары өөренип көрзе эки боор. Оон ыңай, орук аайы-биле ол чоруп чорааш, Алды-Ишкинниң, Алды-Соон

аксында, шаанда Хер-Тайга сумузуң дүр даргалап чораан Даваа Самбае Ондарның аътка чүдүрер кылдыр көдүр чорааны көдүрер дажын чон сонугу эртип чоктап чорааш, улуг-даа, аны даа улус ону угбас-даа болза көдүр шенээр хевээр деп дыңнааш, көөрүвү ол көдүрер даштарның дөжээниң болт боттарының кырында даш оваа кыл каан. Даштар орта көзүлбөс, танытмас болду. Ында ийи ак көдүрер даш бар деп мен билер мен, аныяамда с көдүрерин шенеп-даа чораан мен. Кызыл-Кулак деп шолалыг Даваа Онд мээң ачамның кады-төрээң дунмазы. У көдүрер даштын деңзизи бир эвес килдэ болза 200 килден хөй турар ужурул. О ам көдүрүптер кижип тывылбас. Даваа көдүрерде тыва тонунун ийи өөгүн чөкөш, ийи эдзэн азынгал, адының бажы кады чораан кижизинге тудускаш, даш баштай ийи дөңмөк кырынга салгаш, о херилгеш эзер чавызынга үстүрер чораа. Кажан ол дашты көдүрүп турда ооң ар ийи кулаа безин кызыл пөс дег алаар. Ынчангаш ону Кызыл-Кулак деп Ишкин улузу шолалап алган. Боду болза «Бичи дашты көдүрүп алгаш кылаштап тура мен, а улуун көдүргөш кылаштаар дээр-ге, бут көдүртүмөс» дээр. Кызыл-Кулактын огу Сарыг-оол ийи оолдуг кижип. Уру Нина Давааевна, өөнүн ээзи Экер-оол Күжүгет-биле Суг-Аксында чурттап чоруурлар.

Дунмаларымга, оларның чоок улуг зунга, чаңгыс чер-чурттугларымга, иш-кинчилерге, сумунун удуртукчуларынга бо дугайында чугаадан кылып, төөгүлүг көдүрер даштын чыдар черинден даш овааны өскээр көжүрерин организастан харын-даа даштын деңзизин тодараткаш тураскаалчыгаш кылып калза кандыгы деп сүмелексээр-дир мен.

Кошкар-оол ОНДАР
РФ-тин болгаш Тыва АССР-ниң
алдарлыг экономизми, күш-ажылды
спортчу хончук

Эжим дугайында

МӨҢГЕ НАЙЫРАЛ

Оля-биле чаңгыс суурга төрүт-түнгөш, чаңгыс кудумчуга ойнап эскен эжишклер бис. Тээли ортумак школазының бирги класынче 1963 чылда кады өөренип кирген бис.

Чыл дургузунда чаңгыс партага кады ойналгавысты кады кылып, библиодан номнарны деңге бижидип ап, деңге кал, хежээрлерде кады кинолап, суббота элеринде танчылап, школага болуп турган бүгү-ле хемчеглерге идеп-кейлиг кижип чордувус. Школа доозарының экзаменнериге белеткенип турган үевиште, «даң бажы шара хере, даш бажы сарыг-шокар» турдала, Оля соңгам соктап чедип кээр. Эжимнің сөглээн сөзүңгө ээ болуп өөренип эгелээнин эчизинге чедирер аажы-ынчан-на магадаар турдум. Деңге эдеп, онаалга кылып турар хиревисте этеривис ийи аңгы: Оля чүглө «5»-тээр, «4»-тээр. Улуг класстарга келгенивиште тывыс улам улуг апарган: мен химия алгебрада дөңгүп «3»-тээр; Оля физика, алгебра хамаанчок орус-тыва татарага-даа – шуптузунга «5»-тээр.

Олуттарывыс база өскерилген: бир дугаар партада хевээр, а мен – эң «Камчаткада». Дөмей кара чаңгыс бис – холувус үжүү-ле өскерилбес – асты-даа дыка чүдек! Бирги класстан өренген, чаңгыс башкыга башкыладып эштеривис Комут Люба, Ломбу Алеша, Рюп Улаяның холунуң үжүү дыка чараш, ийини ыргак-дагыр.

Ола доосканывыстың сөөлгү «вечер» эртинде (азы сонгузу хунунде чоор аның авазы Чимис Күжүгетовна уруунуң ат алганы база 16 харлап турары дээш ашкын эрттирген (Оля бистен бир хар 6 харлыындан эгелеп өөренген). Аңаа Күжүгетовнаның бисти, чаа школа аң уруглар, оолдарны улуг кижилер илдеп, янзы-бүрү чаагай аыш-чемин салып, чылыг-чымчак чагыг-сөзүн турганын черле утпас мен. «Эжирер-жактаамал харылзажып, эп-найыралдыг ир, ажи-төлүм. Найыралыңар мөңгө артар болзунам. Он чыл эдержип эжишклерниң аразындан суг акпас ужурулуг. Шуптуңарның күзелиңер болзун» — деп, ол чагып турду. Өөрүп тивис илередип, бистиң аравыстан салган чечен-мерген, дидим кижиде-даа. Шуптувустуң угаанывыс ам-даа чаш турганы ол ыйнаан.

Эмчи болур күзелдиг турган. Ын-Томскинин медицина институтунче ирнери «4-5»-ке дужаап алырга-даа, четпейн барган. Оля муңгараан. Бас, келир чылын кирип алыр сен» деп ырып каан бис. Күзүн дыңнаарывыска, п-ла демдектери-биле Кызылдың тика институтунуң биология-химия тединче шилчиттирип алган болган. Иде чугаалажып кээривиске, до-илерин ап чеде бээрге, башкылар енир уругну кайын эндээр, шилчит-алырын сүмелзэн. Сонгу адазының дыңнаарындан чалдангаш, Оля режипкен болган. Төрзэн адазы Оля ызы Сергей бичии турда-ла чок бол-чуве. Сергей акызы бичиивистен-не камгалакчывыс турган. Тенек оолдар комуадыптар болза, акывыска хол-бис. Сергей Иргитов Новосибирскиге киндирер хемелерге ажилдаар мер-е өөренип алган. Сугга эжиндирер ринч бир дугаар тыва капитаны бол-а дыка чоргаарланыр бис.

Иединститутка өөренип турда, дөрткү ооң өрээлинге кире бээрге, Барыын-Өвүрден келген эштери-биле кады ынган олар. Север-ле кыстар. Олар-аза эжишклер апарган бис. Клава, Север-кыс...

Институтту дооскан аныак башкы Ольга Мөңгеевна Иргитова күш-ажылчы базымын өскен-төрзэн Бай-Тайгазының Кызыл-Даг сумузунга 1978 чылдың күзүндө эгелзэн. Бир чыл эрткенде өг-бүлө тудуп, кожуун төвү Тээлиже көжүп, төрзэн школазынга ажилдай берген. Тергин өөреникчизи кол-легазы болуп чедип кээрге, башкылары аажок амырап, ону коллективтин комсомол эге организациязының секретарына соңуп алган. Каш чыл эрткенде амыдырал аайы-биле ол Кызыл кожуунуң Ээрбек школазынга ажилдаан. Энергиязы кыптыгып чоруур, идепкейжи башкыны суурнуң чону эскерин, көдзэ Совет депутатынга соңуп алган. Москвага тускай курстарга өөренип алгаш, улусчу педагогика угланышкыны-биле ажилдап эгелзэннерин баштайгыларының бирээзи. Арга-дуржулга солчуп республиканың дыка хей школаларына ол четкен.

Кызыл кожуунуң өөредилге килдизи арга-дуржулгазы улуг башкыны Черби ортумак школазынче башкыладып чоруткан. Эгелекчи, чаартыкчы, идепкейжи чоруу-биле каяа-даа барганда Ольга Мөңгеевна ада-иелерин, уругларның, башкы эш-өөрүнүн хундуктелин чаалап ап келген. Удаткан чок ол директорнуң оралакчызы хүлээлгени күсүдөп кирипкен. Ынак эртеми химияга арга-дуржулгазы улам байлапшып, «өөреникчилериниң билииниң шынары бедик» деп үнелдип турган. Арга-дуржулгалыг-даа башкыга танывазы класс-биле кичээл эрттирери дыка берге. Ольга Мөңгеевнаның Көк-Тей школазынга танывазы класс-биле эрттирген кичээлин өөреникчилер-даа, башкылар-даа аажок сонургаанын коллегалары өөрүшкүлүг сактып чугаалаарлар. Шагаа айын ханы утка-шынарлыг хей янзы хемчеглерлиг эрттирери башкының чаңчылы апарган.

Чербинин кадыкшылга школазынга ажилдай бергеш, башкы хамык чүвени катап эгелзэн. Ында уруглар анаа уруглар дег эвес, кады кошкак, угаан-медерелиниң сайзыралы куду дээрзи билдингир. Уругларның күш-ажылга сонургалын оттурары-биле хамыкты мурнай башкы аргыырының бөлгүмүн ажиткаш, чүң болгаш хендирлерни боду эккеп, өөредип эгелзэн. Удаткан, чок уруглар боттарына уктарны, хол-хаптарны, моюн-долгаарларны аргып турар апарган. Ажилдарын бот-боттарына, башкызынга көргүзүп, чеңи-чок азы свитер аргыксаан күзелин илередип тургулаан. А уругларның чугаа-домаан сайзырадыры-биле башкы ойнаар-кыстар бөлгүмүн ажитканы база үр-түннелдиг болганы чугаажок.

Ольга Мөңгеевна биле Владимир Чанзанович Хертектер ажилгыр чоруу-биле Черби суурда үлгерлиг өг-бүлелериниң бирээзи. Владимир Хертек Бай-Тайганың Кара-Хөлге шевер ат-сураа алгаан адазын дөззэн «алдын холдуг» чазаныкчы. Июнь 1-де Уруглар хунунде найысылал Кызылга болуп эртип турган улусчу чогаадылга делегелериниң доктаамал кижикчизи. Шеверлеп, каастап кылган аптаралар, уругларга стол, сандайлардан эгелзеш, тыва өгнү безин ол чазаар. Оглу Мергенни база ачазы чазанырынга өөредип каан. Улуг уруу Маймаа авазы ыш-каш аргыыр, даараар, авазын дөзеп башкы мергежилди чедип алган чедишклинниг ажилдап чоруур. Хертектер чайгы шөлзэ үезинде-даа дыш орбас, огородка ажилдаар, каттаар, мөөгүлээр. Ажи-төлү ала-чайгаар ада-иезин дөзеп, сайгарлыкчы чорукту шингээдип ап, дузалал ажил-агыын сайзырадып турар. Ольга Мөңгеевнаның авазының чырык адынга тураскаадып Чимисмаа деп адап алганы уйнуу оол өпоялыг болган. Хертектер студент уйнуунуң өпоязын азыражып Новосибирск хоорайже айттарына белеткенип турар.

Кезээде эдзэнден чаш ажи-төл туттунуп алган чоруур болгаш Ольга Мөңгеевна-даа, Владимир Чанзанович-даа кырыр чай чок, аныаксыг. Дөскөл чок чуректиг ава чогаал ажилын сонургап, чай аразында шүлүк бижип четтигип чоруур. А Владимир Хертек школачы оол шаандан-на шимзэн-дааштыг, шапкын «Алаштың чараш үнүгү ыраажызы» деп ады алгаан. Төрзэн чер-чуртундан ыракта чурттап чоруур болгаш, «Кадыргылыг Кара-Хөлдүң каргыраалаар оглу-ла мен» деп ырлап, хөөмейлеп, каргыраалап, сагыш-сеткилин «эмнел» чоруур.

35 чыл кады чурттап турар, ыры, шүлүкке база ажил-ишке, ажи-төлүңгө эргелиг кырган-ава, кырган-ачаның чоруу чогуңур, үүлехерээ бүдүңгүр-ле болзунам.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Тимур Дыртык-оолович Дулуш

ЫНДЫГ КИЖИ ЧАҢГЫС ОЛ

Тыва Республиканың алдарлыг артизи, Тыва Республиканың Чазаның Үрер хөгжүм оркестриниң уран чүүл удуртукчузу, Р.Кенденбил аттыг республиканың уран чүүл училищезиниң директору Тимур Дыртык-оолович Дулушту орнукшударын организастаар болгаш эрттирер чазак комиссиязын тургузар дугайында айттышкынны Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол берген. ТР-ниң Баштыңының администрациязының болгаш ТР-ниң Чазаның аппарадының удуртукчузу Анатолий Дамба-Хуурак комиссияны баштаар.

Чеди-Хөл кожуунда аржаанга өг-бүлөзи-биле Тимур Дыртык-оолович Дулуш дыштанып тургаш, аңаа хенертен аар аарый бээрге, Кызылда республика эмнелгезинге эккелгеш, эмчи дузазы көргүзүп турда, июль 23-түн эртен эрте амы-тынындан ол чарылган. Ол чүглө 49 харлыг турган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың шупту чонунга болгаш Тимур Дулуштуң төрелдеринге база чоок кижилеринге ханы кажыдалды илереткен.

«Салым-чаяанныг болгаш кызымак оолдарының бирээзин, Тыва Республиканың Чазаның Үрер хөгжүм оркестриниң кол дирижеру Тимур Дулушту бо эртен Тыва чидирген. Чогум-на ол чаа хевирниң үрер хөгжүм оркестрин тургускан. Ол хей чүүлдерге дузалакчы болгаш эгелекчи чораан. Ооң кылган чүүлдериниң улуг хемчээлдиг болгаш үндезини меңзэ таарышкан, хамыктың мурнунда боттарының оолдарын дээди билигге өөреткен, а ооң соонда «Азия төвүнде фанфарлар» деп Оркестрлер Фестивалына чедир уран чүүлдүң шылгараңгайлары-биле кады чогаадыкчы ажилдың өөрүшкүзү келген. Өкүссүрөй бердивис... Бисте ындыг кижичаңгыс ол. Республиканың шупту чонунга болгаш төрелдеринге база чоок кижилеринге ханы кажыдалды илереттим».

ТИМУР ДУЛУШТУ СӨӨЛГҮ ОРУКЧЕ ҮДЭЭРИ

Тимур Дыртык-оолович Дулуш 1968 чылдың февраль 4-те Чөөн-Хемчик кожуунуң Чадаана хоорайга төрүттүнген. Тыва Республиканың алдарлыг артизи, Тыва Республиканың Чазаның Үрер хөгжүм оркестриниң уран чүүл удуртукчузу, Р.Кенденбил аттыг республиканың уругларның уран чүүл школа-интернадының директору.

Тимур Дулуш – Тываның революстуг шериниң үрер хөгжүмнүң аъттыг шериг оркестрин чаа хевирге катап тургузарының эгелекчизи болгаш удуртукчузу. Константин Тамдын аттыг бичии уругларның уран чүүл лабораториязының үндезилекчизи, үрер хөгжүм оркестрлериниң болгаш ансамблдериниң Улустар аразының «Азия төвүнде фанфарлар» деп фестивалының эгелекчизи болгаш удуртукчузу. Үрер хөгжүм оркестрлериниң болгаш ансамблдериниң Бүгү делегей Ассоциациязының кежигүнү, Бүгү делегей, Улустар аразының, Бүгү-россия болгаш регионнар аразының фестивальдарының болгаш конкурстарының лауреады.

Тыва Республиканың Чазаның Үрер хөгжүм оркестрин 2008 чылда аныак хөгжүмчүлөрдөн тургускан. Тургустунган соонда он чыл безин четпээн-де ол Тыва Республиканың езулуг бренди болгаш ат-алдарының херечизи, хей санныг конкурстарның болгаш фестивальдарның тилекчизи апарган. Тыва Республиканың Чазаның Үрер хөгжүм оркестри – эң хей гастрольдаар үрер хөгжүм коллективтериниң бирээзи. Ооң хөгжүмүн Москва дээш Россияның өске-даа улуг хоорайларына, Эстонияга, Литвага, Польшага, Тайваньга, Моолга, Кыдатка болгаш

өске-даа чурттарга дыка сонургап дыңнап, магадап турган. Тыва биле Россияның чаңгыс демнежилгезинге тураскаадып, Валерий Халиловтуң бижээни «Тыва» деп маршты бир ай бурунгаар, июнь 13-те, Истра хоорайга эрткен «Московияның кубогу» деп үрер хөгжүм оркестрлериниң фестивалына, ойнааш, Тыва Республиканың Чазаның Үрер хөгжүм оркестри тилекчи болган.

Тимур Дулуштуң удуртканы Р.Кенденбил аттыг республиканың уран чүүл школазы 2015 чылда Россияның уран чүүл школаларының аразында эң эки дээн 50 школаның санынче кирген.

Тимур Дулуштуң удуртканы үрер хөгжүм оркестри дириг хөгжүмнүң болгаш шажын-чүдүлгениң Улустар аразының «Үстүү-Хүрээ» фестивалының Гран-при шаңналы-биле үш удаа шаңнаткан, оон ыңай оркестр фестивалдың деткичизи болгаш шимчедикчи күжү чораан болгаш ындыг бооп артар-даа.

Ада-чурттуң Улуг дайынына Тиелелгениң 65 чыл ою-биле холбаштыр Россияның Президентизи Дмитрий Медведевтин Чарлыы езугаар Тимур Дулуш тураскаал медаль-биле 2010 чылда шаңнаткан.

«Моол революцияның 90 чылы» деп медаль-биле 2013 чылда шаңнаткан.

Россия биле Тываның чаңгыс демнежилгезиниң болгаш Кызыл хоорайның 100 чылы-биле холбаштыр Тываның Баштыңының Чарлыы-биле Юбилейлиг тураскаал медаль-биле 2015 чылда шаңнаткан.

Хамааты панихида июль 25-те Валерий Халилов аттыг Тываның күрүне филармониязына 13.00 шактан 15.00 шакка чедир. Үндүрери 15.00 шакта.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ГБУЗ РТ САНАТОРИЙ-ПРОФИЛАКТОРИЙ

«СЕРЕБРЯНКА»

приглашает на оздоровительный отдых в пансионате
«Серебряное озеро» на оз. Дус-Холь

стоимость – 7700 рублей за 7 дней проживания в 2-х или 3-х местных уютных номерах, с 3-х разовым питанием, оздоровительными мероприятиями и увлекательным досугом!!!

СРОКИ ЗАЕЗДОВ:
- с 22 июля по 28 июля 2017 года
- с 29 июля по 04 августа 2017 года
- с 05 августа по 11 августа 2017 года
- с 19 августа по 25 августа 2017 года
- с 26 августа по 01 сентября 2017 года
- с 02 сентября по 08 сентября 2017 года

Бронирование номеров по телефонам: 9-20-78, 8913-345-47-87

Реализация путевок осуществляется по понедельникам и четвергам в Доме Туризма каб.1 на 1 этаже с 14.00 до 18.00 часов.

Возможна оплата по безналичному расчету.

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР ДУГАЙЫНДА

Россия Федерация-зының Истелге комитетининг Тыва Республикада истелге эргелелиниг удуртукчузунун бирги оралакчызы Геннадий Сергеевич Кюрю Каа-Хем кожуунунуң Сарыг-Сеп суурунун Енисейская кудумчузунун 182 дугаарлыг бажыңыга 2017 чылдың июль 27-ниң хүнүнде 10 шактан 12 шакка чедир хамаатыларны хүлээп алыр. Хүлээп алыр чери, Каа-Хем кожуунунуң прокуратуразы.

УАЗ автомашинага артык кезектерни садып база ЧАГЫДЫП ап болур!

Чагыдар болза (УАЗ, ВАЗ, ГАЗ) өрттээ
Новосибирск хоорайны болур.
10 хууга чедир чигелделиг

Өнчү хевиринден хамаарылга чокка (бюджет – 44-ФЗ-ның 93 чүүлүнүн 1 кезээниң 4 пунктузун езугаар) организацияларны болгаш албан черлерин таарымчалыг керээ езугаар кады ажилдажылгаже чалап тур бис.

Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 115 (2 каът)
тел. 8-913-358-08-88.

ИП Сатеев А.Ю.
ОГРНИП
315171900004490

ООО «Энергострой» предлагает квартиры
в новом пятиэтажном многоквартирном жилом
доме, расположенном
по адресу: г. Кызыл, ул. Дружбы, 1/2.

ВВОД В ЭКСПЛУАТАЦИЮ ДЕКАБРЬ 2016 ГОД

1-комнатные площадью от 36,0 м²

По вопросам приобретения обращаться

ООО «Энергострой»
г. Кызыл,
ул. Колхозная, 2 «А».
тел: 8-929-358-18-00

телефон/факс
(39422) 4-85-29

Сайт: www.enst.pro

Email: energostroy-
kyzyl@yandex.ru

Государственное унитарное предприятие ПРОЕКТНО-СМЕТНОЕ БЮРО ЖКХ

Переехали на новый адрес г.Кызыл,
Красноармейская, 100, 4 этаж, кабинеты 12,

- Жилые дома, коттеджи; Раб.тел.: 2-32-59
- Кыштаг для чабанских стоянок; 3-20-64 факс: (3
- Градостроительный план 2-32-59
земельного участка; сот.: 8-923-265-1
- Перепланировка и реконструкция guppsbrt@mail.ru
домов и квартир.

Александра Шүргенеевна ООРЖАК

2017 чылдың июль 23-те Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, Сүт-Хөл кожуунунуң хүндүлүг чурттакчызы, хөй-ниити ажилдакчызы, Херээженнер шимчээшкениниң идепкейлиг киржикчизи, башкы, удуртукчу **Александра Шүргенеевна Ооржак** аарааш мөчээ.

Александра Шүргенеевна Ооржак 1934 чылдың август 11-де Чөөн-Хемчик кожуунунуң Алдан-Маадыр суурунга төрүттүнгөн. 1949 чылда Суг-Аксының 7 чыл школазын дооскан. Александра Ооржак 1957 чылда Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Алдан-Маадыр 8 чыл школазынга эге класстар башкылап ажилдап эгелзэн. Ук школага ол 1973 чылдың июнь айга чед сеткилдиг ажилдаан. 15 чылдың дургузунда өзүп орар сал өөредип кижизидер ажилга бодунуң күжүн, билиин харамна кызымаккай ажилдап чораан. Школага башкылаарындан аңгы суурун хөй-ниити ажылынга доктаамал идепкейлиг киржи, чылдан 1973 чылга чедир Алдан-Маадыр суурда Херээже чөвүлелиниң даргазы чораан. 1970 чылда СЭКП кежигүнүнге к

1950 чылдан 1962 чылга чедир Ленинчи комсомолдун кеж болуп, аныктар ортузунга хөй-ниити ажылының идепкейли жикчизи чораан. 1970 чылдың июнь айда Александра Ооржак вет Эвилелиниң коммунисттик партиязының кежигүнүнге кирге үеден эгелеп 1973 чылга чедир Чөөн-Хемчик районунуң ажы депутаттар Советинге депутат кылдыр соңгуттуруп, төрзөн суур кожунунуң сайзыралы дээш кандыг-даа даалганы күүседир ойталабайн, бүгү күжүн, билиин чонунуң чаагай чоруунга бара дып, СЭКП райкомунуң кежигүнүнге чедир соңгуттурган.

1973 чылдан 1986 чылга чедир Алдан-Маадыр көдзэ Сов даргалап чораан. Ол үелерде Алдан-Маадыр көдзэ Совети Ак-Бора-Тайга деп салбырларлыг турган. Ол салбырларның ажыл-база удуртур, улуг харысалгалыг ажилды күүседип чораан.

Александра Ооржак хүндүлүг дыштанылгаже үне-даа бе кожунуңа Хоочуннар чөвүлелинге ажилдап чораан. Кызыл хо га көжүп чедип келгеш, база-ла хоорайның хоочуннарындан калбайн, хоочуннар аразында уран чүүл көрүлделеринге кир ансамбльдерге Кызылдан Шагаан-Арыг, Ак-Довурак, Тожу ч ырлап келген.

Сүт-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуралы, Сүт-Хөл ко чагыргазы болгаш Алдан-Маадыр суму чагыргазы Алекса Шүргенеевна Ооржактың ажы-төлүнге болгаш чоок кижилер ханы кажыдалды илередип тур.

Бүгү назынында чонунга ак сеткилдиг бараан бооп чо хүндүлүг Александра Ооржактың чырык омур-хевири кезээ мөн бистиң чүректеривиске артар.

Сүт-Хөл кожуунунуң Төлээлекчилер хуру
Сүт-Хөл кожуун чагыргазы, Алдан-Маадыр суму чагырг

Сүт-Хөл кожуунунуң удуртулгазы Тыва Республиканың Чазаның үрер хөгжүм оркестрининг удуртукчузу, Ты Республиканың алдарлыг артизи

Тимур Дыртык-оолович ДУЛУШТУН
хенертен мөчээни-биле өг-бүлезинге, төрөл аймак чонунга ха кажыдалды илередип, оон бүдүштүг аажы-чаңы, омур-хеви болгаш кылып чораан ажил-ижин үнелеп, кезээде утпайн сакт артар бис.

Сүт-Хөл кожуунунуң удуртулгазында

солунуң сайтызы: //shyn.ru / электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11757 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 3919

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн – 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар
С.В. Ооржак – 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, А.А. Лагбы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилеп-политиктиг (редактору Ш.М. Суван).
Экономика, үлетпүр болгаш көдзэ ажил-агый (редактору Д.С. Монгуш,
корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян,
корр. Э.Н. Кол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаннун Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүзэн.
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның а
торларының бодалдары редакцияның туружу-би
дүүшпейн барып болур. Айыттыгын саннары болг
еске-даа фактылары, дыннадыгы дээш авторл
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катал үнер.
Хемчээли 3 парпаар ама.
Номери парпаалгаже дужаганы:
график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.
Солун көлбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар